

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ДУДКА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК 37:796.51(091)«80/193»(043.3)

**ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ТУРИЗМ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ
УМОВАХ ІХ – 30-х рр. ХХ СТ.**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

**Науковий
консультант –**

доктор педагогічних наук, професор
СИРОТЮК Володимир Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри теорії та методики навчання фізики і
астрономії.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Костянтинівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри педагогіки імені Б. Ступарика;

доктор педагогічних наук, професор
КОНОХ Анатолій Петрович,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри теорії та методики
фізичної культури і спорту;

доктор педагогічних наук, професор
КОНДРАЦЬКА Галина Дмитрівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри спортивних дисциплін і туризму.

Захист відбудеться 11 травня 2018 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 10 квітня 2018 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

О. Л. Шевнюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Своєрідна дихотомія центральноєвропейського положення України на перехресті варіативного Заходу та інваріантного Сходу обумовлює необхідність переосмислення історико-педагогічних умов, які стали початковою точкою відліку для подальшого розгортання вітчизняних освітніх ініціатив. Динамічні й статичні взаємовпливи на нашу державу різнопланових геополітик позначилися на історії регіонального просвітництва, яке феноменально інтегрувало кращі цивілізаційні здобутки, відтворювало атрибути національної ідентичності. Сучасне переосмислення репрезентативних сторінок історії вітчизняного просвітницького туризму популяризує тисячолітній досвід протистояння національно свідомих поколінь українців загарбницько-шовіністичним хвилям і набуває нині особливої актуальності через посилення російської агресії.

Об'єктивна необхідність реалізації стратегії деокупації та реінтеграції української території активізувала науково-теоретичні пошуки щодо ренесансу кращих традицій просвітницького туризму, їх збереження та відтворення згідно чинних нормативно-правових актів: законів України «Про освіту» (2017), «Про туризм» (2015); Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті (2002); Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (2010); Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013); Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року (2013); Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки (2015); Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (2016); Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (2017). Про своєчасність дослідження свідчить і Указ Президента України «Про проголошення 2017 року Роком сталого туризму заради розвитку в Україні», центрований на необхідності переосмислення соціальної значущості туризму, історична минушина якого частково позначилася на перебігу сучасних подій.

Довгий і тернистий шлях українського суспільства до державної незалежності, який на історичній осі маркувався просвітницько-туристичними маршрутами, сприяв практичній реалізації омріяної багатьма поколіннями далекосяжної програми національної школи. Розроблення дієвих міжрегіональних проектів просвітницького туризму – своєрідної форми колективної протидії ворожій експансії та дестабілізації життєдіяльності соціуму, пожвавлювало етнічну самоідентифікацію українців. Очевидна перевага просвітницького туризму, порівняно з іншими проукраїнськими соціальними програмами, приховувалася за фаворитністю традиційного раціоналізму, що в сукупному ефекті активізував прогресивний розвиток вітчизняної освіти й науки, водночас підтримуючи курс на створення оптимуму національної консолідації.

Привабливий професійно-педагогічний імідж світового рівня наших співвітчизників досить органічно вписався у міжцивілізаційний обмін

прогресивним досвідом організації освіти, актуалізував налагодження співробітництва між профільними інституціями та забезпечив утвердження позиціонування географічного положення вітчизняної школи на «перехресті можливостей».

Історіографічні пошуки розкрили причинно-наслідкові взаємозв'язки розвитку вітчизняного просвітницького туризму з прогресією освітнього поступу. За низки історико-педагогічних умов спадкоємність територіального поширення просвітницьких традицій на рівні місцевих інституцій забезпечувалася діяльністю давньоруських духовно-освітніх центрів, братських шкіл, академій, університетів (Львівського, Харківського, Київського, Новоросійського, Чернівецького), інститутів, численних гімназій та інших навчально-виховних закладів і наукових осередків. Комплексний аналіз історико-педагогічних студій, репрезентованих через лінзу високозмістовних різноматематичних творів, дозволив відтворити основні етапи впровадження прогресивних здобутків світочів українства у царину навчально-виховного процесу для усунення нечіткості перспектив розвитку вітчизняної освіти й науки.

Ретроспективний аналіз просвітницького туризму дав змогу обґрунтовано спрогнозувати можливості щодо залучення маловідомих і невідомих історичних фактів у подальші наукові розвідки з метою розширення новітніх напрямів дослідження.

Відтворенню філософського змісту ключових категорій наукового дискурсу сприяли сучасні творчі нариси В. Андрущенка, З. Баумана, Є. Белозерцева, Б. Бім-Бада, Д. Будиліна, А. Гагаєва, П. Гречко, В. Зеньковського, З. Каменського, І. Кураса, В. Петрушенка та ін.

Проблеми тісного взаємозв'язку розвитку просвітництва з науковою думкою, крізь призму різних історичних періодів, окреслено у працях В. Аксючиц, Л. Артемової, Е. Балашова, В. Білана, М. Богуславського, В. Бондаря, Г. Васяновича, Л. Вовк, О. Вишневіського, Н. Дем'яненко, Ю. Леонтовича, В. Сиротюка, О. Сухомлинської, М. Фіцули, Н. Фоменка та ін.

Теоретико-методологічні аспекти аналізу вітчизняних просвітницьких ініціатив простежуються у працях сучасних учених М. Богуславського, В. Бойцана, І. Гончарова, Т. Завгородньої, Р. Еймонтової, А. Коноха, Ю. Леонтовича, Н. Мисака, Е. Осовського, Е. Тулуза, Н. Шип та ін.

Особлива увага приділена просвітницько-персоніфікованим розвідкам у науковій інтерпретації дослідників С. Абросимова, І. Кочергіна (Д. Яворницький); Г. Баженової (П. Ардашев); Ф. Волкова, А. Куницького (П. Чубинський), О. Волянського, І. Смаля, О. Мороза (І. Франко); Я. Гординського (М. Устиянович); А. Катренка (О. Русов); О. Кияна, Б. Кліда (В. Антонович); Б. Коверка (В. Нагірний); В. Міяковського (М. Драгоманов); В. Руденка (А. Синявський); Л. Токарука (М. Левицький); Е. Тарле (І. Лучицький); О. Цибаньової (М. Старицький); О. Шаблія (С. Рудницький); А. Ясинського (Ф. Фортинський) та ін.

Педагогічний спадок просвітників у різний період досліджувала ціла плеяда учених: Е. Аксенова, А. Андрєєв, В. Артоболевський, С. Бабишин, А. Бегідов, В. Кінілева, С. Голубєв, Л. Гранатович, Д. Гутнов, М. Забуга, І. Захаров, І. Зубков, О. Іваненко, З. Хижняк, Ю. Краснова, Т. Синьова, О. Лавріненко, В. Дурдинець, А. Лонський, І. Белоус, С. Михальченко, І. Мозгова, В. Нічик, М. Палієнко, Л. Посохова, С. Стельмах, В. Сімович, В. Бакіров, Г. Погодіна та ін.

Регіональні особливості українського просвітництва розглянуто у наукових студіях В. Бурдуланюка, О. Вацеби, І. Войцехівської, О. Дутчак, П. Тронька, Г. Кондрацької, М. Красикова, Я. Луцького, О. Цісика та ін.

Значний науковий інтерес становлять докторські дисертаційні дослідження, які розкривають особливості розвитку вітчизняної освіти крізь призму тривалого історичного періоду – С. Золотухіна (IX – XIX ст.), Л. Прокопенко (IX – поч. XX ст.) та ін.

Висвітленню окремих аспектів досліджуваної проблеми присвячені праці зарубіжних науковців Е. Коєна (E. Cohen), У. Еко (U. Eco), А. Франкліна (A. Franklin), Д. Неша (D. Nash), Дж. Уррі (J. Urry) та ін.

Водночас, обрана тема не стала предметом самостійного й цілісного вивчення, а наявні науково-дослідницькі пошуки мають значний міждисциплінарний потенціал.

Своечасність дослідження продиктована потребою залучення до сучасного наукового обігу неоціненого досвіду вітчизняного просвітницького туризму, позначеного на історичній осі сукупністю соціально значущих подій. Зазначене вище вплинуло на вибір теми дисертаційної роботи: **«Просвітницький туризм в історико-педагогічних умовах IX – 30-х рр. XX ст.»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до комплексного тематичного плану наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів» (протокол № 6 від 25.12.2005 р.)

Тема дисертаційної роботи обговорена й затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 30 березня 2017 року).

Мета дослідження – здійснити системний науковий аналіз розвитку вітчизняного просвітницького туризму, виявити його особливості та простежити провідні тенденції в історико-педагогічних умовах IX – 30-х рр. XX ст.

Відповідно меті дослідження були поставлені наступні **завдання**:

1. Окреслити теоретико-методологічну сутність просвітницького туризму в обґрунтуванні педагогічних реалій минулого.

2. Проаналізувати вплив християнства на становлення та розвиток вітчизняного просвітницького туризму IX – XVIII ст.

3. Охарактеризувати особливості розвитку внутрішнього просвітницького туризму в історико-педагогічних умовах XIX ст., обумовлених домінуванням політичного лібералізму та консерватизму.

4. Простежити тенденції розвитку вітчизняної освіти під впливом міжнародного просвітницького туризму, відтвореного у налагодженні тісної співпраці з представниками європейських шкіл ХІХ ст.

5. Розкрити вплив основоположних детермінант розвитку вітчизняного просвітницького туризму в еміграційних умовах перших десятиліть ХХ ст.

6. Виявити особливості розвитку просвітницького туризму в розрізі вітчизняних суспільно-політичних подій 1900 – 1930-х рр.

Об'єкт дослідження: вітчизняний просвітницький туризм в його історико-цивілізаційному поступі.

Предмет дослідження: розвиток вітчизняного просвітницького туризму в історико-педагогічних умовах ІХ – 30-х рр. ХХ ст.

Хронологічні рамки дослідження. Нижня межа дослідження пов'язана з виникненням Київської Русі та появою первинної старослов'янської версії пам'ятки «Життя Блаженного учителя нашого Константина (Кирила) Філософа, першого наставника слов'янського народу» (не пізніше 882 р.) – першої згадки, констатуючої прибуття та реалізацію Костянтином просвітницьких функцій на вітчизняних теренах.

Обрання верхньої межі дослідження позначене: ліквідацією на території України «продуцента» просвітницького туризму – товариства «Просвіта» (березень 1939 р.).

Джерельною базою дослідження стали:

- архівні матеріали фондів: Центрального державного історичного архіву України міста Києва (293 – Київський цензурний комітет; 832 і 849 – персоніфіковані фонди Антоновичів та В. Іконникова; 884 – Комісія для опису губерній Київського навчального округу); Центрального державного історичного архіву України міста Львова (132 – Колекція листів державних, громадських та церковних діячів України, Польщі та інших країн; 146 – Галицьке намісництво міста Львова; 165 – Крайовий комітет міста Львова; 181 – Лянцкоронські графи; 834 – Січ, Товариство українських студентів міста Відень); Державного архіву міста Києва (16 – Київський університет); Державного архіву Івано-Франківської області (270 – Rada Szkolna Powiatowa w Stanuslawowie; 537 – Panstwowe gimnazjum z jezykiem wykladowym ruskiem w Kolomyi); Державного архіву Львівської області (1 – Львівське воєводське управління; 26 – Львівський королівський університет; 27 – Львівська політехніка); Державного архіву Одеської області (8 – Цензурний комітет; 42 – Канцелярія попечителя Одеського навчального округу; 44 – Рішельєвський ліцей Міністерства освіти; 45 – Новоросійський університет; 46 – Одеський інститут шляхетних дівчат); Державного архіву Харківської області (51 – Харківський губернський статистичний комітет; 266 – Дирекція народних училищ Харківської губернії; 635 – Харківська губернська училищна рада; 667 – Харківський університет; 760 – Ізюмська повітова Училищна Рада); Державного архіву Чернівецької області (211 – Крайова шкільна рада Буковини, м. Чернівці; 213 – XIV окружний шкільний інспекторат; 216 – Franz-Josephs Universitat in Czernowitz (1875–1940); 217 – Revizoratul scolar jude tean Cernauti; 219 – Інспектор народних училищ

Хотинського повіту Бессарабської губернії; 220 – Subinspectoratul scolar orasanesc Cernauti);

- історичні та історико-педагогічні джерела (В. Антонович, Д. Антонович, Д. Багалій, Л. Биховський, А. Белгородський, П. Блонський, І. Боберський, Л. Борковський, В. Варшавський, П. Георгієвський, А. Готалов-Готліб, М. Грушевський, І. Житецький, І. Крип'якевич, М. Пирогов, А. Потебня, С. Русова, А. Синявський, С. Сірополко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, В. Фармаковський, Ф. Фортинський, В. Чарнолуський, С. Шацький, В. Шульгін, А. Ясинський);

- стародруки і рукописи із фондів: Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (відділ фондів рукописної спадщини), Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (відділ рідкісних і цінних книг, відділ документів іноземними мовами), Одеської національної наукової бібліотеки (відділ рідкісних видань і рукописів, відділ краєзнавства «Одесика», зал ретроспективної періодики), Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України (відділ історії освіти), Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського Національного університету імені Тараса Шевченка (відділ рідкісних книг та рукописів), Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (зал рідкісних книг та рукописів), Наукової бібліотеки ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (іменний фонд та фонд рідкісних видань), Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. Франка (краєзнавчий відділ), Науково-довідкової бібліотеки Державного архіву Івано-Франківської області;

- періодичні видання: дореволюційних і постреволюційних років, зокрема, «Журнал департаменту народної освіти» (1923 – 1926), «Журнал Міністерства народної освіти» (1854 – 1923), «Записки Кримського гірського клубу» (1891 – 1901), «Киянин» (1866 – 1875), «Київські університетські вісті» (1861 – 1881), «Київський телеграф» (1874 – 1876).

Концептуальні засади дослідження. Канву концептуальності формує інтеграційна трирівнева єдність (теоретична, методологічна і практична), презентована низкою наукових підходів. Ключовою квінтесенцією *теоретичного* концепту обґрунтування дослідження виступив комплексний аналіз феномена як цілеспрямованої діяльності на рівні:

- давніх просвітницьких традицій, зорієнтованих на поширення в географічному просторі «світла» грамотності, «премудрості», християнських ідей та цінностей;

- громадсько-педагогічного подвижництва, націленого на передання знань і досвіду різним верствам населення, з метою підвищення загального рівня освіченості;

- починань цілеспрямованих представників інституційних осередків, які на рівні неформальних зв'язків зорієнтовувалися на пробудження національної свідомості, відновлення та утвердження української державності;

- позаінституційних проявів ініціативності, спрямованих на поглиблення різних аспектів регіонального просвітництва;

- ефективних взаємодій у сфері міжнародних відносин через налагодження тісної вітчизняної співпраці зі знаними науковими та освітніми центрами світу досліджуваної епохи.

Теоретична центрованість дослідження передбачає визначення ступеня впливу історико-педагогічних умов епохи на розвиток вітчизняного просвітницького туризму, забарвленого загальносвітовою ідейністю низки підходів: історіософського (Ф. Вольтер, Й. Гердер, В. Гумбольдт, І. Кант та ін.); аксіологічного (Ж. Руссо, Ф. Фребель); загальнопедагогічного (А. Дістервег, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Г. Рафф та ін.).

Методологічний концепт розв'язання проблеми уможливили загальнонаукові принципи з їх основоположними складовими (об'єктивності, цілісності, системності, історизму), які віддзеркалили аксіологічний потенціал традицій просвітницького туризму, відтвореного у структурі діяльності представників інституційних та позаінституційних осередків. Особистісний рівень усвідомлення громадсько-педагогічною елітою об'єктивної необхідності розв'язання наявних соціальних проблем, забезпечив своєчасне подолання внутрішньотериторіального відчуження через досягнення оптимуму національної консолідації як виразної протидії прогресуючим політичним обмеженням.

Методологічна єдність антропологічного, епістемологічного, історико-хронологічного, синергетичного, системного, соціокультурного, цивілізаційного та інших підходів розкриває глибинну сутність проблематики розвитку просвітницького туризму, із дотриманням логіко-системної послідовності в обґрунтуванні змістової наповненості періодизації – авторської характеристики проблеми у розрізі визначених історичних епох.

Основоположні наукові підходи історико-хронологічного та системного підходів, що дали змогу охарактеризувати вітчизняний просвітницький туризм у площині історико-педагогічних умов, позначених перебігом суспільно-політичних, економічних і культурних подій.

Залучення історіософського підходу сприяло розкриттю причинно-наслідкових зв'язків просвітницького туризму з розвитком особистості в контексті: набуття нею індивідуального пізнавального досвіду, реалізації у часопросторі стійких життєвих планів, збереження абсолютних цінностей на противагу існуючому суспільно-політичному ладу, екстраполяції найвищої соціальної мети існування на досягнення еталонного успіху в реальних результатах життєдіяльності.

Антропологічний підхід передбачає окреслення ключових характеристик розвитку просвітницького туризму, забезпеченого свідомим подвижництвом на ниві формування єдиного освітньо-культурного простору, всупереч несприятливим історичним подіям та ворожим намаганням керівного апарату реалізувати проект деукраїнізації.

Цивілізаційний підхід забезпечує фокусування дослідницької уваги на проблемі поширення у просторі та часі цінних традицій просвітницького туризму під впливом зовнішніх імпульсів загальноцивілізаційного розвитку та внутрішньодержавних умов, які нерідко віддзеркалювали руйнівні політичні процеси, яким активно протидіяли неформальні високоідейні осередки.

З позицій синергетичного підходу аналіз просвітницького туризму зорієнтовано на: відтворення внутрішньої логіки його впорядкованого динамічного розвитку всупереч наявним обставинам дестабілізації та розбалансування; репрезентацію альтернативних форм ліквідації масової неграмотності на міжрегіональному рівні, незважаючи на адміністративно-територіальну розосередженість; узагальнення варіативності діяльнісних починань педагогічної еліти, котра в режимі швидкого реагування актуалізувала упорядкування та унормування наявних правил освітніх реалій.

Соціокультурний підхід уможливорює обґрунтування ступеня впливу соціальних інститутів та культурного розвитку на траєкторію розгортання просвітницького туризму, що в сукупному ефекті віддзеркалено у переосмисленні аксіологічного потенціалу: освітніх традицій на рівні тріади «особистість, суспільство, культура»; соціального ідеалу просвітника – діяльнісного виконавця прогресивного проекту відбудови національної школи.

Наступність традицій просвітницького туризму на метатеоретичному рівні відтворено сукупністю концептуальних елементів діалектичної методології: онтологічного (реально існуючого), гносеологічного (теоретико-пізнавального), праксеологічного (практично зорієнтованого), антропологічного (людиноцентрованого), аксіологічного (ціннісно-оцінювального).

Практичний рівень дослідження уможливорює впровадження прогресивного досвіду вітчизняних просвітників як структуротворчої складової проукраїнського історико-педагогічного поступу в: новітні освітні парадигми консолідованого суспільства XXI ст.; розробку відповідного навчально-методичного забезпечення, націленого на популяризацію просвітницького туризму в якості допоміжного засобу поширення національно-патріотичних ідей та реалізації сучасних завдань загальнодержавної стратегії деокупації та реінтеграції української території.

Виявлені авторські методики організації та проведення аудиторних занять представників вищих шкіл попередніх епох можуть слугувати основою для урізноманітнення сучасного навчально-виховного процесу в ході подолання стереотипних підходів до процесу пізнання.

Міждисциплінарна центрованість дослідження віддзеркалена синтезом філософських, історичних, педагогічних, психологічних, географічних, демографічних, антропологічних, соціологічних знань.

Гіпотеза дослідження *Загальна* гіпотеза ґрунтується на припущенні, що проектування набутого соціального досвіду вітчизняного просвітницького туризму на освітню та наукову канву набуває ефективності, якщо теоретико-методологічна основа представлена структурною багаторівневістю (філософською, загальнонауковою, соціально-психологічною, педагогічною), що

враховує характерні особливості професійної підготовки кадрів, положення чинних нормативно-правових актів та відтворює змістовне наповнення концепції. Загальну концепцію деталізовано у *часткових гіпотезах*, згідно яких впровадження досвіду просвітницького туризму буде успішним та продуктивним за умов урахування: вітчизняних історико-педагогічних умов його становлення і розвитку; фундаментальних здобутків високоосвічених просвітян – представників різних наукових напрямів; метацілісної структури феномена, інтегруючої реалізацію навчально-виховних та науково-дослідних функцій; необхідності формування ціннісного сприйняття вихованцями свідомих просвітницьких ініціатив як джерела територіально поширення високоідейності; домінуючих пріоритетів сучасного цивілізаційного поступу, дотичного до реалізації пріоритетних завдань загальнодержавної стратегії розвитку освіти.

Методологічну основу дослідження становить: система загальнонаукових принципів (антропоцентризму, географічного проектування, історизму, об'єктивності, системності, цілісності); комплекс підходів (аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, загальнопедагогічний, екзистенціальний, епістемологічний, історико-хронологічний, історіософський, комплексний, персоніфікований, синергетичний, системний, соціокультурний, цивілізаційний); сукупність загальнотеоретичних методів (біографічний, герменевтичний, дедуктивний, евристичний, індуктивний, картографічний, моделювання, описовий, пошуково-бібліографічний, узагальнення).

У дисертації використано низку спеціальних **історико-педагогічних методів**: *історико-структурний* – сприяв окресленню взаємозв'язків і відношень між елементами системи просвітницького туризму; *історико-генетичний* – забезпечив послідовне розкриття функціонального потенціалу просвітницького туризму в розрізі історичних етапів; *історико-компаративний* – актуалізував проведення порівняльного аналізу концептуальних науково-педагогічних підходів до розгляду окремих аспектів проблематики, висвітленої у вітчизняній та зарубіжній теоретичній спадщині; *діахронічний* – активізував розгляд просвітницького туризму в розширених хронологічних рамках, враховуючи історичну мінливість епох, презентованих єдністю основних і перехідних періодів; *історико-системний, хронологічний і синхронічний* – дали змогу глибше переосмислити хронологічні періоди «зрілості» феноменологічного розвитку.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше*: у розширених хронологічних рамках проаналізовано етапи розвитку просвітницького туризму в історії зарубіжної педагогіки; запропоновано періодизацію становлення, розвою та занепаду вітчизняного просвітницького туризму (IX – 30-х рр. XX ст.), охарактеризовано особливості кожного етапу, їх поступальність та взаємозалежність; уведено до наукового обігу поняття «просвітницький туризм», невідомі документи й історичні факти архівних та рукописних фондів, які в сукупному ефекті уможливили репродукування змістової наповненості мети, завдань і форм просвітницького

туризму; науково обґрунтовано міждисциплінарний потенціал феномена в розрізі окремих наукових напрямів; розроблено історіософську модель просвітницького туризму; створено картографічну модель пріоритетних географічних напрямів міжнародного просвітницького туризму вітчизняного педагогічного складу Київського навчального округу ХІХ – поч. ХХ ст.; науково змодельовано схему організаційної структури внутрішнього просвітницького туризму в розрізі типової адміністративно-територіальної одиниці губернії – повіту (1917 р.);

- *уточнено*: лексико-семантичну парадигмальність категорій «просвіта», «просвітництво», «просвітник» та «просвітниця», «просвітній», «просвітити», «просвітитися» «просвітницька діяльність», «туризм»;

- *узагальнено*: погляди на туризм представників вітчизняних та зарубіжних наукових і освітніх центрів; теоретичні уявлення та практичні здобутки знакових для дослідження українських просвітників В. Григоровича-Барського, В. Фармаковського, Ф. Фортинського, В. Шульгіна, А. Ясинського;

- *набуло подальшого розвитку* переосмислення історико-педагогічного поступу вітчизняного просвітницького туризму.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що: введено до наукового обігу поняття «просвітницький туризм», яке є перспективним предметом дослідження для подальших наукових розвідок; актуалізовано авторські методики організації і проведення аудиторних занять окремих європейських вищих шкіл, здобутки яких можуть урізноманітнити сучасний навчально-виховний процес.

Здобувачем розроблено: одноосібну монографію «Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен»; навчальний посібник «Лабораторний практикум з сімейного туризму»; навчальні програми з дисциплін «Сімейний туризм», «Управління у сфері дитячого туризму», «Туроперейтинг: організаційна діяльність», які увійшли до змісту методичного комплексу на паперовому носіїві.

Основні положення, викладені у розробках, можуть бути використані: для написання підручників і навчально-методичних посібників з дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Педагогічна антропологія», «Історія туризму», «Сімейний туризм», «Управління проектами у сфері дитячого туризму», «Туроперейтинг»; у викладанні курсів «Філософія освіти», «Сучасні проблеми науки та освіти», «Методологія наукового дослідження» та спецкурсів.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 3638 від 21.12.2017 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 0710/2236 від 20.12.2017 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2886/01 від 20.12.2017 р.), Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка №151-н від 22.12.2017 р.), Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського (довідка №1947/03 від 14.12.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження отримані автором самостійно. У спільних публікаціях з членами студентського наукового гуртка «Проблема управління соціокультурною діяльністю» Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова здобувачем: узагальнено міжнародний досвід організації ступеневої системи вищої освіти [9]; схематизовано складові професійної культури менеджера туризму [29]; обґрунтовано методологічну складову проблеми вітчизняного туристичного менеджменту [31]; окреслено причинно-наслідкові зв'язки функціонування туризму в соціокультурному просторі зі становленням особистості [32]; запропоновано основні напрями модернізації системи професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії [33].

Апробація результатів дослідження була здійснена та оприлюднена на науково-практичних конференціях, семінарах, педагогічних читаннях: *міжнародних*: «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 2013), «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2013, 2014), «Економіка та менеджмент: перспективи розвитку» (Суми, 2014), «Дитинство. Освіта. Соціум» (Київ, 2015), «Готельно-ресторанний бізнес: інноваційні напрями розвитку» (Київ, 2015), «Імплементация сучасних технологій навчання у навчальний процес» (Київ, 2015), «Наукові пошуки ХХІ століття: молодіжний вимір» (Київ, 2015), «Впровадження магістерських програм: від традицій до інновацій» (Ченстохова, 2017); «Modern Tendencies in the Pedagogical Science of Ukraine and Israel: the way to integration» (Odessa, 2017), «Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід» (Львів, 2017), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2017), «Екологізація освіти як чинник сталого розвитку суспільства» (Львів, 2017), «Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Ніжин, 2017), «Адаптивні технології управління навчанням» (Одеса, 2017); всеукраїнських конференцій, семінарів, педагогічних читань: «Інноваційні технології в дошкільній освіті України: забезпечення психологічного благополуччя дитини» (Київ, 2014), «Потенціал культурних індустрій України в контексті світових тенденцій» (Київ, 2014), «Інноваційні технології в дошкільній освіті України: правова охорона дитинства» (Київ, 2015), «В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю. «А що там за лісом?..» Філософія для дітей» (Житомир, 2017), «Професійна підготовка педагогів в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи» (Київ, 2017).

Кандидатська дисертація на тему «Науково-педагогічне краєзнавство в діяльності університетів України (XIX – 20-ті рр. ХХ ст.) зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки була захищена 2012 року в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено в 40 наукових і навчально-методичних працях, серед яких: 1 монографія; 1 навчальний посібник; 3 навчально-методичні розробки; 20 статей у наукових

фахових виданнях, з них 3 статті апробаційного характеру; 5 статей у міжнародних наукових фахових виданнях; 10 статей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (880 найменувань, з них архівних справ та рукописів – 108 позицій) та 7 додатків. Загальний обсяг роботи – 524 сторінки, з них основна частина – 395 сторінок. У дисертації представлено 26 таблиць і 26 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; окреслено тісний взаємозв'язок з чинною нормативно-правовою базою; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні рамки; розкрито концептуальні засади, наукову новизну і практичну значущість проблеми; наведено перелік складових джерелознавчої бази, методологічного апарату дослідження, результатів апробації; відображено інформацію щодо структури та обсягу роботи.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні основи історико-педагогічного вивчення просвітницького туризму»** здійснено комплексний аналіз ключових дефініцій дослідження в контексті їх змістової трансформації, введено до наукового обігу авторське визначення категорії «просвітницький туризм», презентовано історіософську канву наукового пошуку в тісному взаємозв'язку з методологічним інструментарієм, теоретизовано періодизацію вітчизняного просвітницького туризму в розширених хронологічних рамках.

За посередництвом історіософського підходу відтворено функціональний потенціал феномена на рівні зіставлення онтологічних та гносеологічних аспектів: реального – ідеального, народного – національного, індивідуального – соціального. Обґрунтовано вплив просвітницького туризму на поступальний розвиток освіти, яка віддзеркалювала зорієнтованість соціальних груп (ціннісні пріоритети, мету, ідейність, діяльнісні підходи). Історичне значення утвердження феномена в педагогічній практиці розкрито у послідовному виконанні просвітниками навчально-виховних функцій заснованих на ціннісних орієнтирах системи соціальних інститутів (мудрість, добро, щастя, здоров'я, краса тощо).

На основі історико-компаративного методу рельєфно відтворено європоцентричність змісту категорії «просвітництво» як: історичної епохи; ідеології суспільної думки; цілеспрямованих заходів, націлених на підняття рівня грамотності й освіченості. Аргументовано розмежування взаємообумовлених дослідницьких лексем – «просвітництво» (особистісно зорієнтоване явище), «просвіта» (діяльнісний підхід до організації процесу пізнання), «просвітній» (засіб взаємодії), «просвітити» (продуктивний результат співпраці зі суб'єктом), «просвітитися» (самопізнання за межами зовнішніх впливів), феноменологічно синтезованих глибинним історико-педагогічним діалогом.

Розкрито багатоаспектність давньоруських підходів до обґрунтування змісту поняття «просвітництво», інтерпретованого як феномен поширення «світла»: букв і навчання учнів церковному чину (друга пол. IX ст.); духовності у

поганське середовище (XI – XII ст.); «премудрості» на південь, північ і захід (XII ст.); заповідей, щоб «урозумити» серця (перша пол. XV ст.).

Методологічний контекст дослідження просвітництва проєктовано структурною єдністю компонентів (предметно-просторового, цілеспрямовано-діяльнісного, особистісно-соціального, безприбутково-продуктивного), актуалізуючих необхідність введення до наукового обігу нового поняття.

Відрефлексовано центральну категорію дослідження «просвітницький туризм» на основі врахування критеріїв: часового (тривалість перебування – не менше однієї доби), метацілісного (ключова мета – просвітництво), економічного (основне джерело – самофінансування), географічного (міжнародний і внутрішній). Це дає підстави визначити *просвітницький туризм* як *цілеспрямоване тимчасове геопросторове переміщення особи з просвітницькою метою за межі постійного місця проживання, що не передбачає отримання прибутку*.

Ідентифіковано нетотожність інтерпретації поняття «просвітницький туризм» з дефініцією «подорож», яка у давньоруському формулюванні передбачала пізнання довколишньої реальності у визначений інтервал часу (суботні та святкові дні).

Хронологічно зіставлено нижню межу дослідження із: виникненням Київської Русі; появою первинної старослов'янської версії пам'ятки про життя Кирила, що констатує реалізацію ним просвітницького туризму на вітчизняних теренах (південь – Таврія, північ – Київ) для поширення «премудрості» (християнських ідей та грамотності).

Враховуючи історико-педагогічні умови епохи, проаналізовано динамічний розвиток просвітницького туризму на рівні: *метацілісності* – перебудова тезаурусу («просвіта», «просвітництво», «просвітник» та «просвітниця», «просвітній», «просвітити», «просвітитися», «просвітницька діяльність»), екстраполюючого внутрішню програму розвитку феномена, його визначеність та ідентичність; *високоорганізованості* – предметність діяльності просвітника на базі інституційних та позаінституційних осередків; *цивілізаційності* – сфера функціонування та зовнішнього співробітництва, диспозиційно узгоджена із завданнями внутрішнього розвитку.

Періодизацію розвитку вітчизняного просвітницького туризму розроблено на основі врахування критеріїв: а) динаміки розвитку метацілісного потенціалу феномена, відтвореного в сутнісній перебудові тезаурусу, за умов збереження ідентичності у розрізі визначеного соціокультурного простору; б) змін організаційно-функціонального характеру в сфері предметності завдяки структуруванню інститутів трансляції, окресленню формату зовнішньої взаємодії в послідовній практичній реалізації завдань під впливом історико-педагогічних умов означених епох.

Розвиток вітчизняного просвітницького туризму представлено сукупністю основних етапів: зародження (IX – XII ст.) – формування об'ємного давньоруського просвітницького простору, органічно поєднаного із загальноєвропейськими культурно-цивілізаційними здобутками; становлення

(XIII – XVII ст.) – розгортання діяльнісних починань у руслі місіонерських (релігійно-реформаторських) течій; розвитку (XVIII – першої пол. XIX ст.) – піднесення свідомо-особистісної просвітницької ініціативності за відсутності послідовно-стабільної освітньої політики; розквіту (друга пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.) – підвищення рівня національної самосвідомості серед широких суспільних мас, позначене відродженням української держави; занепаду (1927 – 30-ті рр. XX ст.) – посилення репресивного тиску більшовицької монополії на свідоме українство, марковане інтелектуальним розоренням просвітницьких осередків.

Підсумовано, що через мінливість досліджуваних історико-педагогічних умов підтримання тенденційності та продуктивності розвитку феномена забезпечувалося свідомо-особистісною ініціативністю, співвіднесеною більшою мірою з позаінституційною формою функціонування просвітницького туризму.

У другому розділі **«Просвітницький туризм як предмет історико-педагогічного дослідження IX – XVIII ст.»** розглянуто домінуючий вплив християнських витоків на становлення давньоруського просвітницького туризму; акцентовано увагу на поглибленні традицій просвітницького туризму духовними представниками братських шкіл та Києво-Могилянської Академії; охарактеризовано роль міжнародного просвітницького туризму в контексті розв'язання кадрового питання вітчизняних академічних установ.

Типологізовано передумови становлення й розвою просвітницького туризму на території Київської Русі (IX – XIII ст.): а) антропологічні (розвиток мовленнєвих, психічних, розумових, інтелектуальних, фізичних, трудових, моральних та інших складових вищої форми життєдіяльності); б) історико-педагогічні (закріплення на практиці ідей цілеспрямованого виховання, поява писемності, відкриття первинних освітніх осередків тощо); в) етнологічні (етногенез, збереження етнічної самобутності тощо); г) соціокультурні (поглиблення інваріантності культури у зв'язку з еволюцією етнічних спільнот тощо).

Виокремлено, що в умовах взаємовпливів християнського та язичницького елементів на Русі вибудовувалася канва подієвої хроніки історичної епохи, формувався характер діалогічного мислення тогочасного соціуму. Матеріали дослідження дозволили позиціонувати феноменологію з точки зору історіософії як результат симбіозу двох першооснов – багатогранного буття та багатовимірних християнських традицій.

Переосмислено вплив міжнародного просвітницького туризму на процедуру прийняття слов'янами християнської віри, що значною мірою активізувало поширення у визначеному просторі цінностей, ідей, досвіду, знань.

Підсумовано, що просвітницький туризм Кирила та Мефодія на давньоруській території, по суті, став тривимірною подією: епохальною в історії розвитку вітчизняної педагогіки, доленосною у власному державотворенні, визначальною у соціокультурному поступі Європи. Продуктивність відвідання братами центральноєвропейських просторів віддзеркалилася у семіотиці

слов'янської азбуки – підґрунтя розвитку грамотності, освіти та книжності на визначеній території.

Осучаснено розуміння виняткової цінності феномена завдяки переосмисленню відомого історичного факту запрошення князем Володимиром грецьких учителів з Візантії для викладання у давньоруських школах. У педагогічному арсеналі іноземних просвітників був цінний дидактичний інструментарій, успішно використаний у розбудові тогочасного шкільництва.

Концептуалізовано своєчасність і доречність поглиблення традицій вітчизняного просвітництва вимогам часу, продиктованим відсутністю у Київській Русі державної школи з офіційними правами та загальнообов'язковою програмою. Співвіднесено динаміку розвитку феномена з трансформацією Київської Русі в культурно-освітній простір на карті Європи, зорієнтований на розширення діапазону духовно-інтелектуальної взаємодії різних соціальних інститутів та етнічних спільнот. Реалізацію такої соціокультурної функції підтверджено тезою митрополита Іларіона: «Київ – новий Єрусалим», у підтексті якої акцентовано увагу на значних успіхах в утвердженні у вітчизняному просторі духовності, виховних ідеалів, книжності та грамотності.

У розрізі історико-педагогічного дискурсу наведено цікаві факти з періоду правління Ярослава Мудрого – етапу становлення у вітчизняній освітній практиці дитячого в'їзного просвітницького туризму (навчання при княжому дворі дітей англійського короля Едмундта II Залізнобокого, сина короля Данії, майбутніх норвержських конунгів, юних спадкоємців угорського престолу та ін.).

Контрастовано своєрідне соціокультурне переплетення просвітницького туризму з релігійними традиціями, завдяки чому педагогічна діяльність духовенства набула рельєфніших рис в умовах функціонування первинних освітніх осередків на базі обителів. Персоніфіковано високий рівень прояву просвітницької ініціативності Феодосія Печерського в контексті заснування ним у столиці відомого культурно-освітнього осередку – бібліотеки при Києво-Печерській лаврі, яка розпочала своє успішне функціонування після повернення монаха з Константинополя. На давньорукописному рівні маршрут ченця частково відтворено загальними правилами Уставу Студитів, де фрагментарно прописувалися засади функціонування вітчизняних освітніх осередків на базі духовних центрів. Присутність антропологічної складової у давньоруській книжності віддзеркалено результативністю освоєння духовними просвітниками світових культурних здобутків з метою написання власних пам'яток, які в первинній формі слугували педагогічною літературою.

На основі порівняльного аналізу джерельних матеріалів простежено стійкий взаємозв'язок поглиблення розвитку просвітницького туризму з проблематикою інформаційного вибуху – появою цілого спектру давньоруських пам'яток (історичних – літописних; філософсько-педагогічних – повчання, життя; географічних – ходіння). На феноменологічному рівні найвиразніше відзначено «Ходіння Данила, ігумена Руської землі», «Ходіння Ігнатія Смолянина у Царград», «Ходіння Зосими у Царград» та ін. Широкий спектр шедеврів

давньоруських писемних пам'яток відкрив нові горизонти для розвитку книжного навчання, яке у визначений період успішно прогресувало на території великих культурних центрів – у Києві, Чернігові, Галичі.

У площині аналізу документальних матеріалів проблематично узгоджено взаємозв'язок домашньої форми навчання з реалізацією сімейного просвітницького туризму, котрий сприяв поглибленню досвіду трудового, естетичного та фізичного виховання.

Підкреслено, що зростання кількісного показника в'їзного просвітницького туризму представників із Вірменії (XII – поч. XIII ст.) актуалізувало заснування мережі національних шкіл на території сучасного Києва, Володимир-Волинського, Кам'янець-Подільського, Галича та інших міст. У навчально-виховному обігу новостворених освітніх осередків використовувалася виключно тюркська мова, популяризувалися мусульманські традиції.

Діалектичність вітчизняних історико-педагогічних умов монголо-татарського періоду простежено в: а) падінні рівня грамотності внаслідок руйнації навчально-виховних осередків, порушення системності державної освітньої політики, уповільнення темпів розвитку самостійної книжності; б) збереженні світоглядного базису освіти, націленого на особистісне самовдосконалення, за посередництва реалізації просвітницького туризму духовенством.

Проблематизовано складне суспільно-політичне становище руських земель за часів ординського панування. Такий перебіг історичних подій в подальшому активізував вироблення вітчизняною спільнотою найбільш ефективних механізмів протидії загарбницьким впливам через пошук оптимальних виховних пріоритетів, заснованих на: відтворенні та збереженні в соціальній пам'яті глибини ціннісних орієнтирів, відродженні ідейності просвітницького туризму.

У ході дослідження розкрито результативну багатоаспектність просвітницького туризму представників Церкви, віддзеркалену в практичному досвіді та зразковому способі життя (виховний ідеал); співпраці з місцевим населенням на основі особистісно зорієнтовного підходу (виконання духовних і педагогічних функцій) тощо.

Шляхом теоретичного узагальнення перелічено наявні труднощі щодо реалізації місіонерами міжнародного просвітницького туризму – великий та малозаселений географічний простір, недостатньо розвинута інфраструктура, відсутність алфавіту й граматики, обмаль перекладачів, високий показник загальної неграмотності населення.

Прослідковано вплив на розвій вітчизняного просвітницького туризму XVI ст. в'їзних потоків релігійних громад. В альтернативних умовах паралельного співіснування, зростання конфесійної напруженості частково вплинуло на заснування Віленського (1584 р.), Львівського (1585 р.) та інших братств, представники яких практично реалізовували просвітницький туризм на території сучасної України та за її межами. Показова у цьому контексті діяльність члена Львівського братства – монаха Артемія, котрий активно

опікувався просвітництвом у Литві для відвернення слов'ян від арианства та лютеранства.

Дискурсивність історико-педагогічної реальності XV – XVI ст. тематизовано посиленням ідеологічних суперечностей, всупереч яким представники братських шкіл актуалізували необхідність реформування освіти шляхом: внесення окремих змін до організації навчально-виховного процесу; урізноманітнення переліку навчальних дисциплін; налагодження власної видавничої справи (заснування перших друкарень і, як наслідок, розширення переліку навчальної літератури); періодичної реалізації просвітницького туризму викладацьким складом для «підвищення кваліфікації». Такий комплексний підхід до вдосконалення шкільництва сприяв формуванню атмосфери духовності й освіченості; активізації особистісного зростання, відтвореного у синтезованому змісті взаємообумовлених процесів навчання, виховання та розвитку.

На дослідницькому рівні ідентифіковано, що систематичне використання духовенством просвітницького туризму допомогло в реалізації вітчизняного проекту безкоштовних навчально-виховних закладів, що ґрунтується на кращих традиціях богословсько-грецьких шкіл турецького періоду. У славістичній інтерпретації така подієвість ототожнюється з просвітницьким регресом, особливо рельєфно відтвореним у характерологічних особливостях моделі освітньої підготовки змішаного типу – релігійно-світській. Підкреслено полілінгвістичну виразність шкіл нового типу, віддзеркалену в предметному наповненні навчального плану чотирма іноземними мовами (латинська, грецька, слов'янська та польська). Така ситуаційність примножувала потенційні можливості випускників щодо успішної реалізації виїзного просвітницького туризму та перекладу текстів для книгописання.

Науково сфокусовано широку популяризацію міжнародного просвітницького туризму в діяльній практиці ініціативних очільників духовно-освітніх осередків, зокрема Київської братської школи, Києво-Могилянського колегіуму, Києво-Могилянської Академії (М. Смотрицький, І. Трофимович-Козловський, О. Кроковський, П. Калачинський, Т. Прокопович, М. Максимович, Д. Нащинський, В. Миславський та ін.). Відзначено найбільш відвідувані країни в структурі просвітницько-туристичних маршрутів відомого духовенства на території Європи (Велика Британія, Італія, Іспанія, Німеччина, Чехія, Румунія тощо) та Азії (Палестина, Ізраїль тощо). Тимчасове перебування педагогічної еліти за кордоном позначилося на пізнанні ними ефективності використання в навчально-виховному процесі іноземних закладів окремих дидактичних принципів (систематичності та послідовності, зв'язку теорії з практикою, доступності, наочності, свідомості й активності), які вони згодом широко використовували у стінах рідної альма-матері.

Зауважено, що пізнання вітчизняними суб'єктами в реальних умовах інтелектуальних здобутків прогресивних європейських країн поглибило питання латинізованої книжності, відтвореної в діяльній практиці Києво-Могилянської академії, яка тоді розвивалася у руслі кращих західних традицій схоластики. Багатий потенціал педагогічного дискурсу посприяв розкриттю академічної

продуктивності педагогічного наставництва викладачів, частково відображеного у подальшому поглибленні їх вихованцями давніх традицій просвітницького туризму.

У царині української історії ідентифіковано поліфункціональність просвітницького туризму – своєрідної рушійної сили соціокультурного поступу, відтвореного в: заснуванні нових освітніх осередків, утвердженні у виховній парадигмі ціннісних орієнтирів, популяризації соціальних ідеалів та ідей гуманізму тощо. Такі узагальнення аргументовано показовими фактами з авторської праці ідейного просвітника В. Григоровича-Барського «Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік». Дидактичну ілюстрацію контент-аналізу історико-педагогічної значущості феномена виконано на основі джерельного фактажу й представлено на рисунку 1 (категорія аналізу – зорієнтованість реалізації просвітницького туризму; кількісні показники – поширення грамоти і «закону Божого»; відкриття нових шкіл; утвердження гетерогенних мовних традицій; розширення переліку навчальних предметів; формування наукового світогляду).

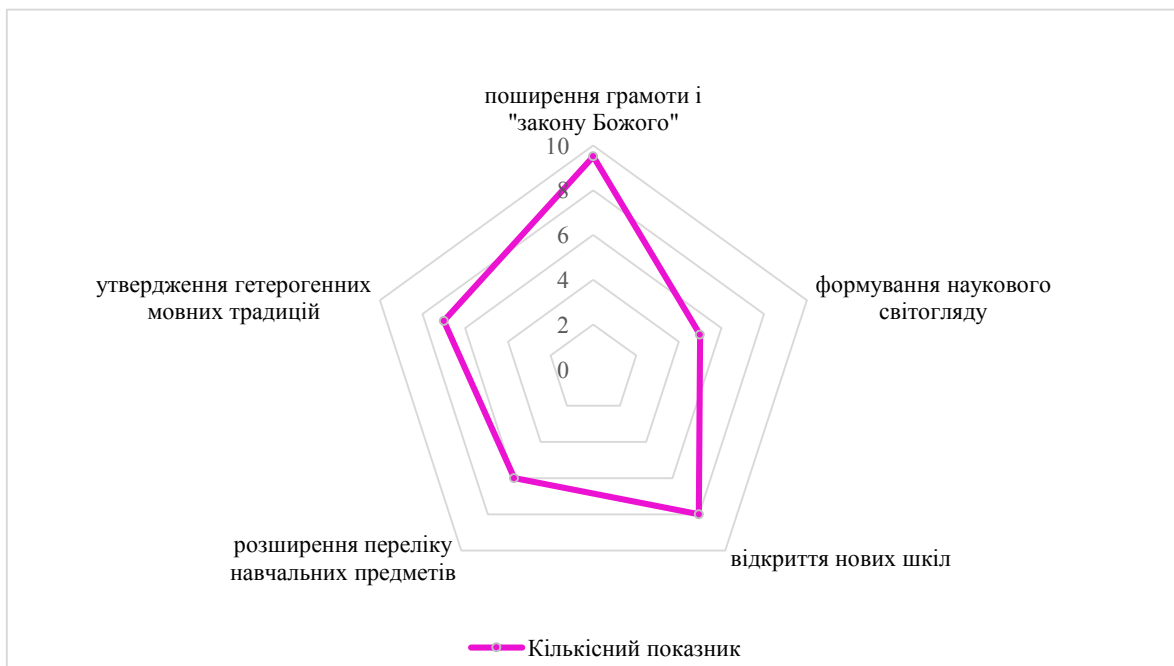

Рисунок 1. Дидактичний макет контент-аналізу основних завдань просвітницького туризму (за матеріалами В. Григоровича-Барського, XVIII ст.)

За посередництвом контент-аналізу простежено суб'єктивність авторських суджень В. Григоровича-Барського щодо багатоаспектності впливу просвітницького туризму на задоволення поточних суспільних запитів шляхом формування на особистісному рівні духовності, світогляду, ціннісних орієнтацій та освіченості.

Підкреслено ефективність реалізації міжнародного просвітницького туризму представниками духовної еліти Києво-Могилянської Академії (митрополит Київської єпархії Р. Заборовський та монах В. Йованович) шляхом відкриття ними мережі шкіл на території Сербії. Проблематизовано питання запросин до викладання у новостворені сербські освітні осередки академівців, педагогічним наставником яких був професор М. Козачинський. Історико-педагогічний вплив цієї події зіставлено з розвитком вітчизняного просвітницького туризму на Балканському півострові, що віддзеркалилося у заснуванні мережі шкільних осередків.

Відтворено безпосередній вплив зростання кількісних показників в'їзного просвітницького туризму на вдосконалення вітчизняного навчально-виховного процесу XVIII ст. на проукраїнській території, що супроводжувалося освоєнням місцевими теоретиками та практиками іноземного досвіду світської освіти. Доведено, як відкриття перших вітчизняних академічних установ (зокрема, Львівської академії й Академії наук та мистецтв) актуалізувало зростання чисельності представників професорсько-викладацького складу, котрі прибули з Європи. Цілеспрямованість педагогічної діяльності іноземців простежено у: презентації ними кращих світових здобутків того часу, вихованні нової вітчизняної педагогічної та наукової генерації, розширенні переліку навчально-методичних матеріалів, утвердженні пріоритетності ціннісних орієнтирів.

Підкреслено багаторічний досвід просвітницького туризму (Італія, Німеччина, Франція) та тривалий період навчання у західноєвропейських університетах (Берлін, Геттінген, Кенігсберг, Страсбург) гетьмана К. Розумовського. Актуалізовано продуктивність його просвітницької діяльності на посаді Президента Імператорської академії наук та мистецтв фактом ініціювання заснування на базі наукової установи університету (1747 р.).

У третьому розділі «**Внутрішній просвітницький туризм в історичних умовах XIX ст.**» проаналізовано вплив ліберального та консервативного векторів державної політики на розвиток феномена; охарактеризовано регіональні проекти просвітницького туризму представників освітніх закладів на базі інституційних і позаінституційних осередків.

В історичній площині різних регіонів України відтворено вихідну ідейно-теоретичну спадковість традицій внутрішнього просвітницького туризму, зорієнтованого на досягнення оптимального рівня національної консолідації. Конкретизовано обумовленість сталого розвитку феномена прикметністю детермінант вітчизняного політичного простору – повнопланова конфронтація консервативної та ліберальної ідеологеми епохи, територіально-політична строкатість устрою та соціальне розмежування.

За посередництвом систематизації композиційно-фактажного матеріалу означено, що в основу ліберальної освітньої політики Олександра І було покладено принцип універсального розвитку та культурного зростання. Відслідковано, як багаторічний імператорський досвід відвідання різних країн світу частково позначився на його прихильному ставленні до просвітницьких ідей французького педагога Ж. Руссо.

Підкреслено, що посилення жорсткого консерватизму в ході зміни політичного курсу було продиктоване стабілізацією імперського традиціоналізму, спрямованого на нівелювання попередніх ліберальних нововведень. Обережний позиціонізм консерваторів ґрунтувався на переосмисленні педагогіки як традиційної складової суспільної думки та діяльності, зорієнтованої на «укомплектування» суспільної свідомості й окреслення стійких життєвих орієнтирів особистості. Такий системний погляд проросійського самодержавства віддзеркалювався у послідовності освітнього реформування, спрямованого на пробудження у молодого покоління бажання вірно служити панівному режиму.

У ході наукового аналізу переосмислено амбівалентний характер історико-педагогічних умов епохи, які, з одного боку, позначилися соціальною несправедливістю та використанням виховних шаблонів, а з іншого, сприяли поглибленню традицій внутрішнього просвітницького туризму, націленого на протидію стабілізуючо-консервативним елементам панівної ідеології. Прогресивність ефективної реалізації просвітниками поточних завдань, у порівнянні з попередніми діяльнісними починаннями ліберального періоду, була забезпечена ще виразнішою зорієнтованістю вийти за межі складних умов існування українства через пошук можливих засобів для врегулювання наявної суспільно-політичної деструкції.

На джерелознавчому рівні засвідчено, що завдяки функціонуванню внутрішнього просвітницького туризму цілеспрямованим громадам вдалося порушити цілісність структури уявного імперського моноліту. Продуктивність їх діяльності відрефлексовано географією маршрутів співпраці з широкими суспільними масами північних (Чернігівщина), центральних (Київщина, Полтавщина, Катеринославщина), східних (Харківщина) та південних (Одещина) регіонів України. Філігранність практичної реалізації виїзних заходів продемонстрували знатні представники Київської громади В. Антонович, М. Драгоманов, О. Русов, П. Чубинський та ін. Реалізація століттями стратегії об'єднання розосереджених на місцях національно-патріотичних сил успішно втілювалося в життя за посередництва функціонування історико-педагогічного феномена.

Прогресуюче утвердження у суспільному житті внутрішнього просвітницького туризму активізувало піднесення рівня національної самосвідомості українства, що продукувало послідовну ліквідацію найвиразніших елементів проросійського самодержавства – скасування кріпосного права та реформування освітньої сфери.

Контрастовано песимістичність ландшафту імперських заборон у порівнянні з результативною оптимістичністю просвітницьких починань представників земств, котрі активно діяли на проросійській частині української території. Зведеним показником прогресивної діяльності місцевих органів було сприяння відкриттю шкіл та збагачення існуючого освітнього процесу оновленим змістом, формами, методами навчання і виховання.

Сукупністю рукописних та архівних матеріалів підтверджено позитивні соціальні результати прогресивних проектів представників земських осередків Чернігівщини, Херсонщини, Полтавщини. Характеризуючи загалом ефективність їх просвітницько-туристичних починань, конкретизовано особливу освітню виразність «мандрівничих музеїв», націлених на ознайомлення вихованців різних регіонів з цінними і рідкісними наочними експонатами природного та антропогенного походження (зразки ґрунтів й гербарій; прилади, картини, мапи тощо).

Шляхом зіставлення мінливості освітніх реформ стабільним успіхам внутрішнього просвітницького туризму рельєфно окреслено продуктивність протидії громадсько-педагогічної спільноти масовій неграмотності й національній апатії. Неформально-організаційний рівень співпраці осередків, широко практикуючих просвітницький туризм на території України, спостережено на прикладі прогресивної діяльності розгалуженої мережі товариства «Просвіта». Підкреслено чітку соціальну зорієнтованість мандрівних музеїв Львівщини – своєрідних предтеч українських скансенів, зорієнтованих на тісну співпрацю з різновіковою цільовою аудиторією.

З'ясовано, що всупереч консервативно-інституційному порядку авторитетність впливу внутрішнього просвітницького туризму на широкі суспільні кола віддзеркалилася у зростанні інтелектуального потенціалу освічених верств українства – рушійної сили подальшого державотворення. Така подієвість на міжособистісному рівні продукувалася підтриманням конструктивних міжрегіонально-педагогічних взаємодій структурних одиниць наукових та освітніх осередків. Неформальний аспект діяльності товариств сприяв широкій популяризації українознавчих ідей, офіційно завуальованих у пошуково-розвідувальні роботи на відкритій місцевості (зокрема, Південно-Західний Відділ Імператорського Російського географічного товариства).

Осучаснено внесок молоді вітчизняних вищих шкіл у практичну реалізацію завдань внутрішнього просвітницького туризму, націленого на подолання міжрегіональних монологічних бар'єрів, зумовлених мінливістю історичної епохи. Ідентифіковано вплив галицького студентства на масовий характер розвитку феномена, який у кількісних вимірах набув ознак руху (заручившись спільною підтримкою університетської молоді Наддніпрянщини), а в хронологічному розрізі виокремився двома хвилями (1883 – 1887 рр. та 1889 – 1892 рр.).

Простежено, що продукування у суспільних колах національної високоїдейності супроводжувалося розквітом внутрішнього просвітницького туризму, зорієнтованого на девальвацію консервативної ідеологеми. Громадсько-педагогічні намагання свідомого українства нейтралізувати загальну неграмотність, суспільну відчуженість та національну безініціативність були досить продуктивними в історико-педагогічному розрізі епохи.

Форсоване розгортання низки просвітницьких заходів, за попередньо розробленими маршрутами, актуалізувало послідовний відступ масової неписьменності та посилювало суспільну значущість проблеми виховання

підростаючого покоління. Позаінституційна складова реалізації просвітницьких проектів регіонального розвитку за участю знаної професури, студентства та небайдужої громадськості уможлиблювала поступове відродження української державності.

Органічна консолідація розосередженого на місцях українства, з одного боку, була результатом функціонування високоорганізованого внутрішнього просвітницького туризму, а з іншого, цілеспрямованого засвоєння вітчизняною інтелігенцією суспільно-історичного досвіду просвітництва у реальних умовах відвідання чужоземних держав.

У четвертому розділі «Тенденції розвитку вітчизняного міжнародного просвітницького туризму в XIX ст.» проаналізовано у суспільно-організаційному розрізі цивілізаційного поступу тенденції, що сприяли реформуванню освітньої галузі за європейським еталоном.

Своєчасність функціонування вітчизняного міжнародного просвітницького туризму окреслено впливом макрорівневих (зовнішніх) детермінант, віддзеркалених у необхідності: активізації соціокультурної співпраці між країнами, інтернаціоналізації світового освітнього простору, розширення геопросторового спектру науково-педагогічного співробітництва.

Відзначено зростання у XIX ст. кількісних показників вітчизняного міжнародного просвітницького туризму під впливом визначених загальносвітових суспільно-організаційних тенденцій: 1) переформатування державного співробітництва після проведення Віденського конгресу (1815 р.) та заснування міжнародних організацій; 2) розширення мережі світової інфраструктури; 3) утвердження ідеологічних витоків космополітизму в соціокультурній сфері; 4) врегулювання стандартизації понятійно-категоріального апарату науки; 5) інтернаціоналізації міжнародної науково-педагогічної практики та ін.

Наголошено, що на розвиток вітчизняного міжнародного просвітницького туризму в XIX ст. впливали мікрорівневі (внутрішні) детермінанти, які відтворювали суспільно-політичний характер ліберального універсалізму, традиційного консерватизму та соціально-революційного динамізму. У сучасному науковому полі переосмислено глибину розвитку феномена під впливом внутрішньодержавних тенденцій, які були підсумовані попереднім проведенням реформ, формуванням своєрідної демографічної й кадрової ситуації в регіонах тощо.

Персоніфіковано цілеспрямованість освоєння європейського досвіду реформування освітньої сфери на проросійській території. Таку фактажність деталізовано, зокрема ліберально налаштованими профільними урядовцями (В. Норов, О. Головнін) та представниками свідомої інтелігенції на місцях (М. Пирогов, О. Дондуков-Корсаков та ін.), які працювали над розробкою чітких стратегічних орієнтирів розвитку освіти й цінували високоідейність принципу доступності.

Продуктивність реалізації міжнародного просвітницького туризму представниками керівних структур проросійського підпорядкування

підтверджена переліком нововведень: утворенням навчальних округів (1803 р.); асигнуванням коштів на будівництво нових осередків поширення грамотності; проведенням земської реформи; відкриттям безкоштовних народних шкіл та виділенням з місцевого бюджету коштів на закупівлю навчальних посібників; заснуванням на базі повітових училищ короткотривалих (одно- та дворічних) педагогічних курсів; урегулюванням порядку фінансових виплат сільським вчителям за рахунок введення податку «грамотності» з суб'єктів господарської діяльності (Валківське, Куп'янське, Старобільське земства) тощо.

Підкреслено багатоаспектність впливу міжнародного просвітницького туризму на переорієнтацію змісту освіти з метою створення сприятливих умов для зростання вітчизняного інтелектуального потенціалу. Таку подієвість частково пов'язано з наявною ситуацією – демографічною (значна чисельність освічених іноземців у структурі місцевого населення) та кадровою (відсутність достатньої кількості вітчизняних кваліфікованих фахівців).

Сукупністю джерелознавчих даних засвідчено, що систематичне відвідання громадсько-педагогічною елітою іноземних країн з просвітницькою ціллю частково посприяло закріпленню у вітчизняному дидактичному обігу основ компаративної (порівняльної) педагогіки. Історичний факт реформування К. Ушинським змісту «Журналу Міністерства народної освіти» (1860 р.) деталізовано введенням нового розділу «Педагогічний досвід закордонних шкіл». Теоретичну цінність та практичну значущість такої подієвості відтворено у подальшому вітчизняному педагогічному поступі, підтвердженому фактом зростання чисельності фахових періодичних видань («Для народного учителя», «Вісник виховання», «Педагогічний лист», «Вільне виховання», «Нова наука»). У змістовому наповненні педагогічної преси розкривалися наявні проблеми розвитку освіти та окреслювалися перспективні шляхи їх вирішення відповідно до актуальних загальносвітових тенденцій розвитку суспільства.

Вивчення та впровадження українськими освітянами світового досвіду організації діяльності приватних гімназій відстежено на рівні фактажного матеріалу та змістової прогресивності навчально-виховного процесу, трансльованого у: варіативності основних форм туристичної роботи з вихованцями (прогулянки, екскурсії, походи); рельєфності полігвізму, відтвореного в переліку вступних іспитів і філологічній центрованості навчального плану; оснащенні навчальних приміщень закладу необхідною матеріально-технічною базою для проведення практичних й лабораторних робіт.

На прикладі окремих випускників Колегії Павла Галагана проілюстровано продуктивність реалізації ними нових просвітницьких проектів на території різних регіонів України (А. Степович – керівник курсів народних учителів Волинської губернії та член київської Комісії народних читань; В. Куницький – представник відомства Міністерства народної освіти) та ін.

У ході теоретичних узагальнень виокремлено історичний факт поглиблення рівня педагогічної майстерності вітчизняної інтелігенції за рахунок самофінансування на базі провідних освітніх центрів Європи (Берлін, Лейден, Лондон, Мюнхен, Париж тощо) (рисунок 2). Вивчення іноземного педагогічного

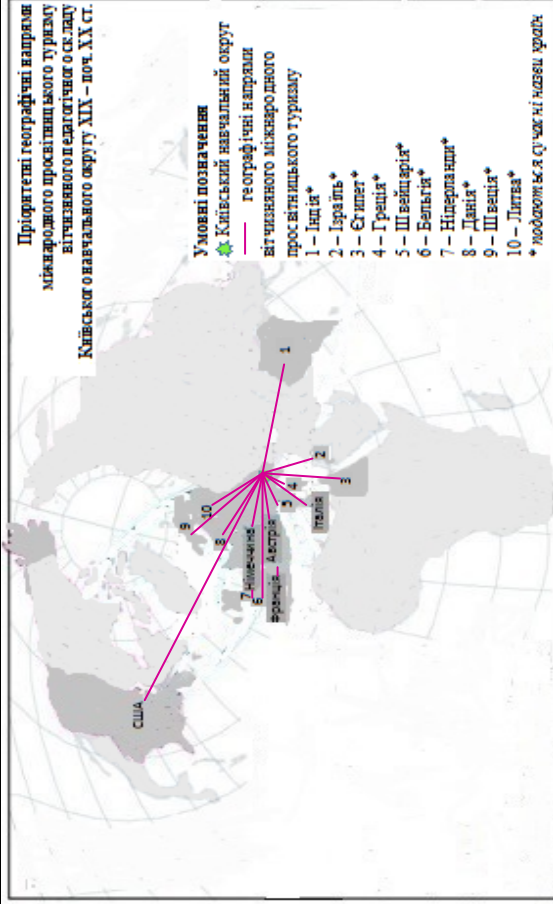
досвіду у реальних умовах позначилося, зокрема на зростанні кількості методичних рекомендацій. Авторські розробки тематично центрувалися на обґрунтуванні: валеологічних засад організації процесу пізнання, щорічного погодинного співвідношення дисциплін навчального плану, актуалізації проблеми освіти жінок.

Співвіднесено зростання вітчизняної суспільної зацікавленості до наявних освітніх проблем з багатоаспектною зорієнтованістю міжнародного просвітницького туризму (рисунок 2). Систематична участь представників української інтелігенції у відкритих науково-практичних проектах актуалізувала продуктивне обговорення з іноземними колегами перспективної стратегії розвитку освіти.

Ідентифіковано участь правнука українського гетьмана К. Розумовського – О. Уварова у Першому міжнародному конгресі з питань технічної, промислової та комерційної освіти в Бордо (1886 р.). Продуктивність відвідання українським просвітником Заходу проаналізовано на рівні розробленого плану організації діяльності мережі професійно-технічних навчальних закладів на проросійській території, до складу яких увійшли: 1) школи рукоділля та училища майстерності; 2) навчальні майстерні; 3) загальнодоступні класи промислового креслення і малювання; 4) промислові школи й училища; 5) технічні школи, вечірні й недільні курси «промислово-прикладних» знань; 6) нижчі торгові міські школи; 7) центральні ремісничі училища.

Відтворено значущість впливу міжнародного просвітницького туризму на реформування вітчизняної вищої школи, яке документально підтверджене низкою університетських Статутів (1804, 1835, 1863, та 1884 рр.). Аргументацію таких узагальнень побудовано на аналізі змісту вітчизняних нормативно-правових актів, заснованих на іноземному урядовому досвіді, який умовно типологізований за світоглядно-територіальним критерієм (романо-католицький – французький та германо-протестантський – німецький).

За посередництвом архівних і рукописних матеріалів з'ясовано, що активізація міжнародного просвітницького туризму на території великих міст обумовлювалася: відкриттям університетів; існуванням унікального соціокультурного клімату, заснованого на релігійній толерантності та міжнаціональному розумінні; домінуванням цілеспрямованої політики місцевого керівництва, зорієнтованої на підтримання міжнародних зв'язків. Підкреслено освітній престиж світового рівня Новоросійського університету, підтверджений знаковими випускниками, які за кордоном обіймали професорські посади та поглиблювали традиції просвітницького туризму на базі іноземних університетів (Казанський – Д. Нагуєвський, В. Григорович; Ягеллонський – І. Слешинський, Варшавський – М. Андрієвський та ін.).

Зорієнтованість вітчизняного міжнародного просвітницького туризму:

1. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників:

- 1) Г. Цвітковський (Київська військова гімназія, Італія, 1871);
- 2) Є. Безсмертний (Києво-Печерська гімназія, Австрія, 1892);
- 3) В. Фохт (Києво-Печерська гімназія, Греція, 1893);
- 4) В. Високович (МФ³, Індія, 1897);
- 5) М. Брунекель (Києво-Печерська гімназія, Франція, 1900);
- 6) В. Ретшер (Новозибковське реальне училище, Франція, 1908);
- 7) М. Довгирдя (Київська Третя чоловіча гімназія, Німеччина, 1908);
- 8) В. Фоль-Вітте (Полтавська Маріїнська жіноча гімназія, Німеччина, 1909);
- 9) А. Дмитрієв (Києво-Печерська гімназія, Німеччина, 1911);
- 10) Л. Добровольський (Київське реальне училище, Швейцарія, 1911);
- 11) О. Гржимайло (Ніжинська жіноча гімназія, Франція, 1911);
- 12) С. Шишкін (Велико-Сорочинська учительська семінарія ім. М. Гоголя, Німеччина, 1911).

¹ ІФБ – Історико-філологічний інститут князя Безбородька.

Факультети Університету св. Володимира: ² ЮФ – юридичний; ³ МФ – медичний; ⁴ ІФФ – історико-філологічний; ⁵ ФМФ – фізико-математичний

Рис. 2. Пріоритетні напрями персоналізованого міжнародного просвітницького туризму педагогічного складу Київського навчального округу XIX – поч. XX ст. (укладено автором на основі картосхеми W. Briesemeister та матеріалів Центрального державного історичного архіву України міста Києва)

2. Ознайомлення з іноземною методикою викладання фахових дисциплін:

- а) М. Яснопольський (ІФФ⁴, Німеччина, 1872);
- б) М. Соколов (ІФБ¹, Швейцарія, 1886);
- в) Г. Рейн (МФ³, США, 1887);
- г) К. Гейбель (МФ³, Австрія-Німеччина-Франція, 1889);
- р) О. Ейхельман, Л. Казинцев (ЮФ², Франція, 1893);
- д) І. Лещус (ІФФ⁴, Австрія, 1900);
- е) А. Наліс (ІФФ⁴, Франція, 1900);
- є) Л. Тарасевич (МФ³, Італія, 1900);
- ж) В. Високович, М. Тихомиров, К. Тритшель (МФ³, Німеччина, 1900);
- з) В. Добронравов, Ю. Лауденбах, В. Образцов (МФ³, Франція, 1900).

3. Завершення наукового дослідження професорсько-викладацького складу:

- 1) К. Гейбель (МФ³, Німеччина, 1886);
- 2) П. Армашевський (ІФФ⁴, Австрія, 1887);
- 3) Ю. Кулаковський (ІФФ⁴, Великобританія-Нідерланди, 1889);
- 4) А. Прахов (ІФФ⁴, Німеччина-Франція-Іспанія, 1889);
- 5) І. Рахманінов (ФМФ⁵, Німеччина-Франція-Великобританія, 1889);
- 6) Ф. Гарнич-Гарницький (ФМФ⁵, Німеччина-Франція, 1889);
- 7) С. Богданов (ФМФ⁵, Німеччина-Австрія-Бельгія-Швейцарія, 1889);
- 8) Ф. Ергардт, Ф. Борнгаупт (МФ³, Австрія-Франція-Німеччина, 1889);
- 9) В. Субботін, П. Суханов, К. Тритшель (МФ³, Австрія-Швейцарія, 1889);
- 10) Г. Минх (МФ³, Єгипет-Ізраїль, 1889);
- 11) Є. Аничков (ІФФ⁴, Великобританія-Франція);
- 12) Ф. Кнауер (ІФФ⁴, Великобританія-Франція-Німеччина, 1892);
- 13) П. Броунов (ФМФ⁵, Швеція-Данія-Німеччина, 1892);
- 14) В. Демченко, П. Лашкарев (ЮФ², Австрія-Німеччина, 1892);
- 15) Н. Бубнов, А. Гляров, Г. Челпанов (ІФФ⁴, Німеччина, 1893);

4. Участь маловідомої української професури у науково-практичних заходах:

- а) Л. Білогриць-Котляревський – Археологічний з'їзд (ІФФ⁴, Литва, 1893);
- б) Г. Суслов – Математична виставка (ФМФ⁵, Німеччина, 1893);
- в) А. Коротнев – Медичний конгрес (МФ³, Італія, 1893);
- г) П. Венюков – Геологічний конгрес (ІФФ⁴, Швейцарія, 1894);
- р) Є. Трубецький – Конгрес вищої освіти (ІФФ⁴, Франція, 1900).

Фактажно виокремлено, як реалізація міжнародного просвітницького туризму позначилася на успішному освоєнні українською професурою прогресивного педагогічного досвіду європейських країн, відтвореного у вітчизняних освітніх умовах урізноманітненням: а) організаційних форм навчання – самостійна робота, семінарські та практичні заняття (рисунок 3); б) змістового наповнення навчальних планів завдяки введенню спеціальних курсів (зокрема, Д. Багалій «Російська історіографія», В. Іконніков «Джерелознавство», В. Ключевський «Історія Сходу», М. Любавський «Історична географія»; Є. Замисловський «Візантинознавство» та ін.).

Прослідковано вплив міжнародного просвітницького туризму на налагодження тісного співробітництва представників українських вищих шкіл з іноземними колегами, відтвореного в: а) розширенні комунікативних зв'язків та обміні педагогічним досвідом; б) залученні до кадрового складу місцевих освітніх закладів профільних фахівців з різних країн світу; в) зростанні кількісних показників участі вітчизняної інтелігенції в іноземних науково-практичних заходах (на проросійській частині нашої держави у 1889 р. порівняно з 1865 р. – збільшилася приблизно у десять разів).

Даними архівних матеріалів підтверджено, що розширення географічних кордонів функціонування вітчизняного міжнародного просвітницького туризму значною мірою забезпечувалося ефективною зовнішньою співпрацею місцевої інтелігенції з іноземними колегами. Актуалізовано дотичність до визначеної проблематики факту заснування в Європі спеціальних осередків розвитку міжнародного просвітницького туризму, конкретизованих на прикладі французького товариства «Fabre – line», яке залучало до виїзних міжнародних заходів іноземну та вітчизняну еліту – знаних професорів та академіків (зокрема, тур Середземним морем до Єгипту, Сирії та Палестини).

У п'ятому розділі **«Просвітницький туризм у розрізі суспільно-політичних подій 1900 – 1930-х рр.»** здійснено аналіз визначального впливу кадрової політики на траєкторію розвитку просвітницького туризму в умовах вітчизняного та міжнародного соціокультурного поля визначеного історичного періоду.

Столітній перехід означено поглибленням традицій вітчизняного просвітницького туризму, що зумовлювалося сукупним суспільно-політичним ефектом: масовою безграмотністю, відсутністю консенсусу серед керівного апарату щодо фінансування освітніх осередків, незатвердженістю законопроекту «Про загальнообов'язкове навчання», браком кваліфікованих педагогічних кадрів і навчально-методичного забезпечення тощо.

Траєкторію кадрової політики діючої влади по відношенню до представників свідомої педагогічної інтелігенції відтворено на рівні: повної ізоляції прихильників радикальних перетворень (зокрема, А. Білимович, І. Слешинський, М. Попруженко, А. Флоровський та ін.); аргументованого співробітництва з носіями ліберально-демократичних ідей, завуальованих єдиним прагненням реалізувати самостійно-державницький проект (М. Грушевський, П. Тутковський, М. Шарлемань, М. Василенко та ін.).

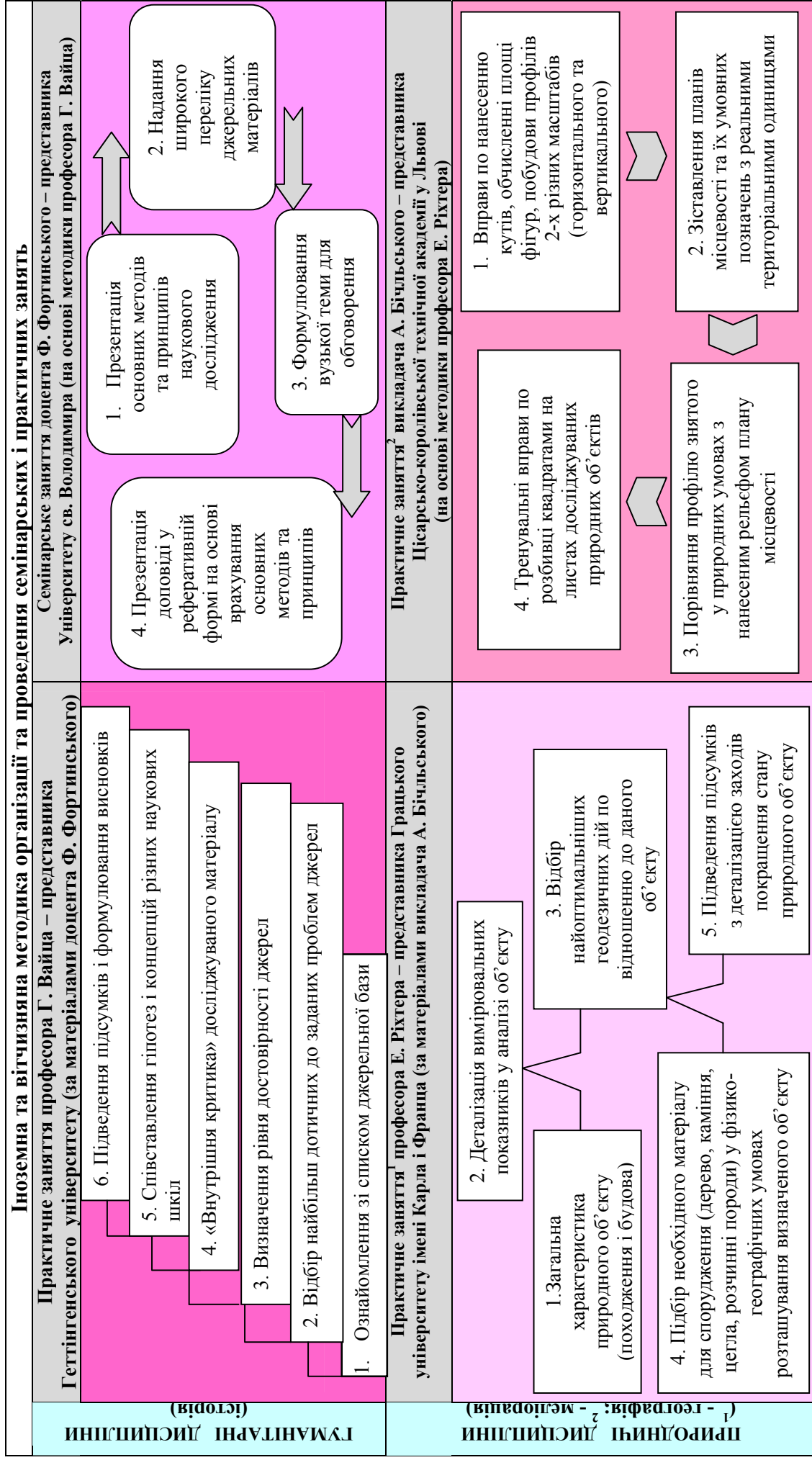

Рисунок 3. Урізноманітнення форм організації навчального процесу у вищій школі за посередництвом міжнародного просвітницького туризму (друга пол. XIX ст. – поч. XX ст.)

Акцентовано увагу на об'єктивній зумовленості реалізації нашими співвітчизниками міжнародного просвітницького туризму в умовах еміграції. Такий перебіг історичних подій пов'язано з низкою детермінант: соціокультурних (сприяння творенню єдиного загальнонаціонального культурного простору), політичних (офіційне ставлення вищого керівництва держав до приходу радянської влади), демографічних (позитивне сальдо зовнішньої міграції), економічних (нестабільність обсягів державної фінансової підтримки української спільноти), інституційних (відсутність необхідних організаційних структур).

Сукупністю маловідомих джерел встановлено, що в умовах іноземних держав освічено-ініціативна вітчизняна генерація створювала сприятливий проукраїнський клімат, який активізував особистісний розвиток, оптимізував соціальну адаптацію та забезпечував реалізацію ступеневої освіти співвітчизників. В умовах іншомовної території практична ефективність міжнародного просвітницького туризму найвиразніше віддзеркалювалася у: заснуванні музеїв, загальноосвітніх шкіл, інститутів, духовних академій, товариств (педагогічних, академічних); організації курсів (підготовчих, недільно-четвергових, педагогічних, політехнічних, вищих університетських, науково-військових, боротьби з атеїзмом) (рисунок 4).

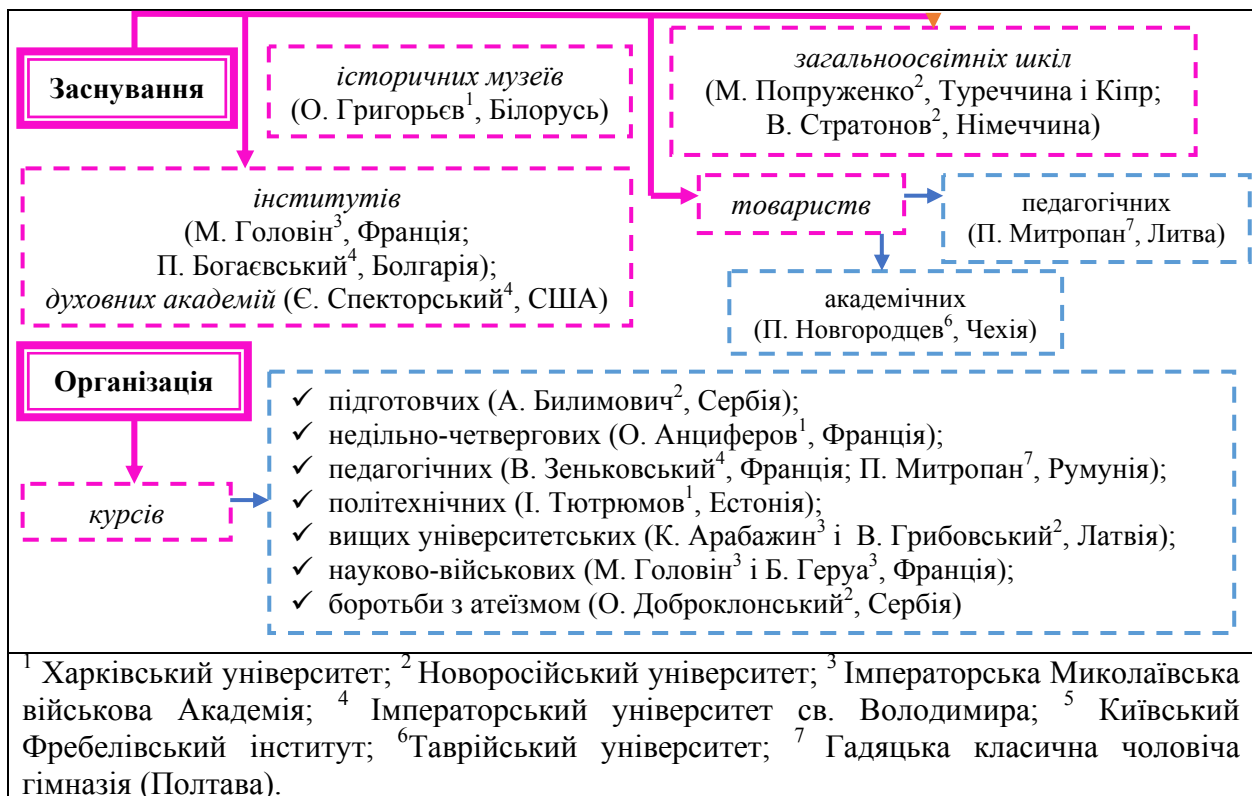

Рисунок 4. Персоніфікований міжнародний просвітницький туризм представників вітчизняної педагогічної інтелігенції в умовах еміграції (1900-1930-ті рр.)

Фактажем літературних матеріалів відтворено географію просвітницької активності вітчизняних молодіжних осередків у площині європейського географічного простору (Українське Студентське Товариство «Громада», група

Української Національної Молоді високих шкіл, Союз Відродження Українського Студентства та ін.). Ініціативність свідомої молоді на діяльнісному рівні засвідчено систематичною організацією спеціальних виїзних заходів просвітницького характеру – з'їзди, лекторії, творчі вечори, виставки. Простежено ефективну співпрацю вітчизняного студентства зі зрілою інтелігенцією інших країн світу (Чехословаччина – Д. Антонович, Ф. Колесса та ін.; Німеччина – Б. Лепкий та ін.; Польща – Л. Білецький, В. Прокопович та ін.), незважаючи на існуючу територіальну розосередженість.

Підсумовано, що статус «продуцентів» внутрішнього просвітницького туризму у новому столітті зберігався за повітовими відділами Товариства «Просвіта». Такі діяльнісні починання осередків серед широких суспільних мас на функціональному рівні відтворено крізь призму: видання і поширення друкованої продукції (книг, творів, листів, журналів, часописів); активізації діяльності мандрівних учителів; заснування мережі філій та спеціальних осередків (бібліотек, музеїв, книгарень, друкарень); організації відкритих виїзних заходів (лекцій, викладів, з'їздів, конгресів, виставок, концертів, театральних вистав, екскурсій); відкриття шкіл (народних, середніх, вищих; господарських, торговельних, ремісничих, промислових), курсів (загальної грамотності, торговельних, рільничих, промислових, домашнього господарства), училищ і зразкових дослідних станцій; надання талановитій молоді матеріальної допомоги у вигляді стипендій та премій; проведення міжрегіональних конкурсів.

З огляду на вітчизняні внутрішньодержавні історико-педагогічні умови епохи, особливу увагу акцентовано на С. Русовій – очільниці екскурсійного відділу Департаменту позашкільної освіти Української Народної Республіки. Учена розробила орієнтовний структурно-просвітницький план для типових районів повіту, що ґрунтується на іноземному педагогічному досвіді організації позаінституційних осередків поширення знань (Англія, Бельгія, Німеччина та Сполучені Штати Америки) (рисунок 5). В межах діяльності кожної структурної одиниці повіту передбачалося функціонування мандрівничих музеїв, призначених для обслуговування звичайних шкіл та вечірніх класів.

Архівними матеріалами засвідчено, що протягом першого п'ятнадцятиріччя ХХ ст. діюче керівництво Галичини та Буковини надавало інституційну (організаційну) підтримку в'їзному та виїзному міжнародному просвітницькому туризму. Ідентифіковано, як розвиток феномена в середовищі місцевих жителів та малочисельних громад карапчу і кучурмар продукувався сукупністю загальноурядових просвітницьких проектів, що передбачали організацію: а) курсів – загальної грамотності, іноземних мов (німецька, польська, румунська, французька), профільних (педагогічні, фізкультурні, сільськогосподарські, меліоративні), підвищення кваліфікації вчителів (на основі самофінансування у містах Грац, Пресбург й Інсбрук під керівництвом знаної професури – А. Бауера, В. Ріттера, Х. Бенндорфа, Х. Скраупа, Ф. Хаберландта, Е. Мартиняка); б) відкритих спеціалізованих семінарів на базі Львівського та Чернівецького університетів; в) спеціальних заходів для представників освітніх установ

(зокрема, щорічних конференцій директорів педагогічних училищ, конгресів для учителів-предметників).

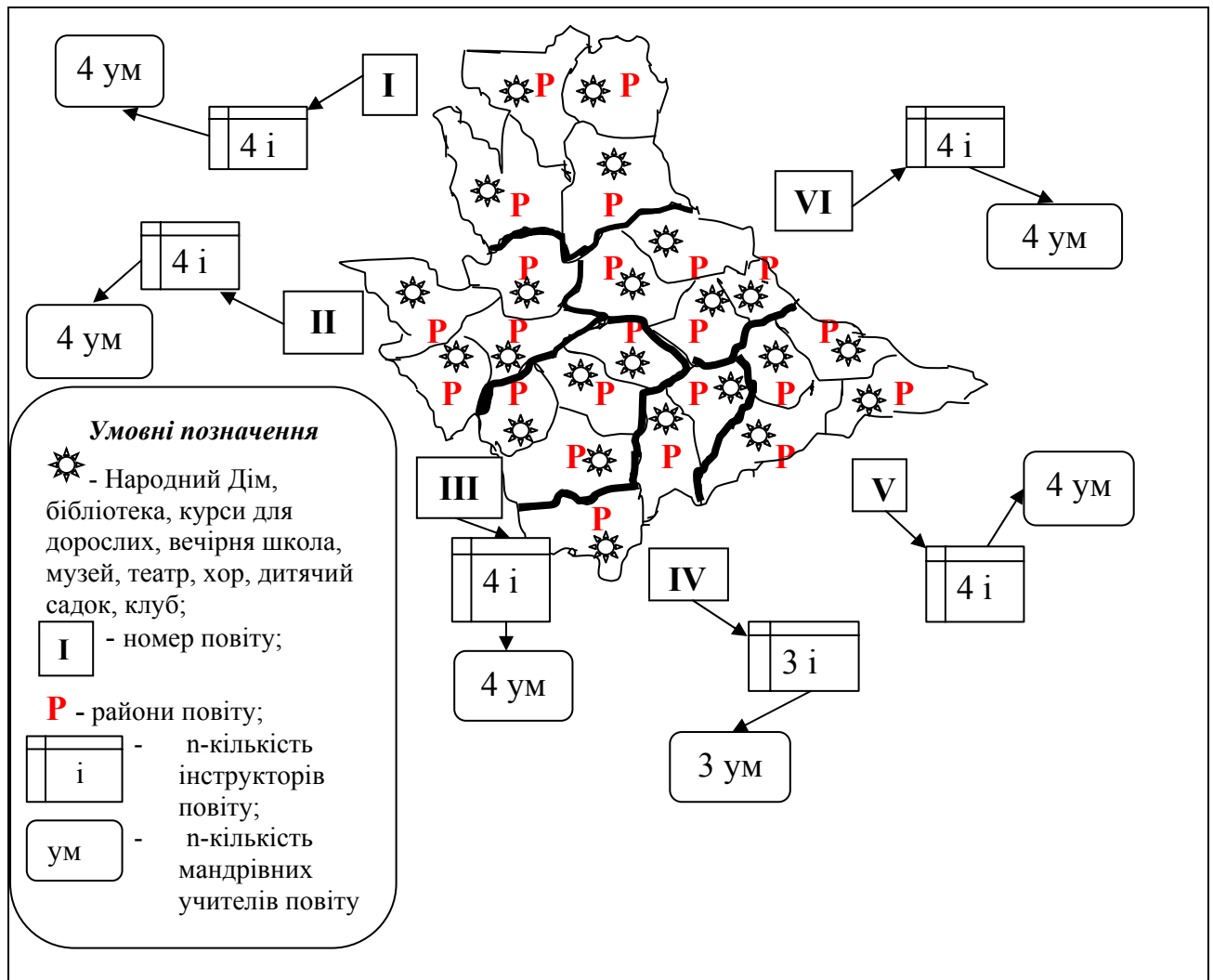

Рисунок 5. Схема організаційної структури внутрішнього просвітницького туризму в розрізі типового повіту (за матеріалами С. Русової, 1917 р.)

Згубний вплив більшовицького монополізму на розвій внутрішнього просвітницького туризму відтворено у: безпосередній ізоляції свідомого українства, що призвело до інтелектуального розосередження суспільних сил; повній ліквідації різних форм ініціативних проявів, зокрема, через обмеження функціональних можливостей місцевих осередків Товариства «Просвіта» (1939 р.).

Репресивність радянського періоду відтворено соціальною замкнутістю політики масового ізоляціонізму, що стало ліквідною точкою на шляху розвитку вітчизняного міжнародного просвітницького туризму через намагання владних структур приховати перед світовою громадськістю «культурне зубожіння» нації.

Всупереч наявним тенденціям прогресуючого занепаду тисячоліття продуктивність просвітницького туризму допомогла утвердити цілісне

світорозуміння українством своєї національної приналежності, сприяла подальшій відбудові української державності.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше введено до наукового обігу поняття «просвітницький туризм», обґрунтовано основні етапи розвитку феномена під впливом вітчизняних історико-педагогічних умов ІХ – 30-х рр. ХХ ст. Дослідження цілого спектру фондів стародруків та рідкісних видань, архівів і рукописів дало підстави зробити відповідні **висновки**:

1. Теоретико-методологічну сутність просвітницького туризму окреслено філософською варіативністю онтологічних, гносеологічних, антропологічних, праксеологічних, аксіологічних уявлень та ментальних схем. Таку інтеграційну єдність трактовано як «філософію освіти» – конституційну першооснову, котра виконала щодо предмета дослідження низку ключових функцій: наповнила його глибинним змістом; віддзеркалила домінування у суспільстві системи пріоритетних цінностей, визначальних для цивілізаційного поступу. Сформульовано визначення просвітницького туризму як цілеспрямованого тимчасового геопросторового переміщення особи з просвітницькою метою за межі постійного місця проживання, що не передбачає отримання прибутку.

Еклектично-компілятивний характер розгляду окремих аспектів визначеної проблематики послугував базисом для розробки історіософської моделі просвітницького туризму, побудованої на двох основних концентрах – меті й результаті. На загальнодослідницькому рівні обидва компоненти доповнено феноменологічними властивостями (цілісність, структурність, ієрархічність, керованість, цілеспрямованість, гомеостатичність) і методологічними підходами (антропологічний, соціокультурний, цивілізаційний, синергетичний тощо).

На предметному рівні давньоруську дефініцію «просвітництво» презентовано як феномен поширення «світла»: грамотності, духовності й моральності, життєвої мудрості та ціннісних орієнтирів.

Вплив динамічних історико-педагогічних умов на висхідний розвиток просвітницького туризму відтворено єдністю трирівневої структури: ціннісно-цільової (програма духовного зростання особистості), організаційної (продуктивність функціонування інституцій) та цивілізаційно-глобалізаційної (розширення міжнародної співпраці).

У соціоментальному розрізі репродукцію основних етапів розвитку вітчизняного феномена окреслено, виходячи із розробки та використання комплексної методології, заснованої на системній цілісності загальнонаукових принципів, підходів та методів. Основними критеріями аргументації ключових проблем періодизації просвітницького туризму стали: динамічний розвиток феномена при збереженні метацілісної ідентичності під час перебудови тезаурусу; зміни організаційно-функціонального характеру в умовах впливу внутрішніх та зовнішніх факторів.

Траєкторію розвитку просвітницького туризму у вітчизняних історико-педагогічних умовах досліджуваного періоду відтворено змістовим потенціалом

основних історичних етапів: формування об'ємного давньоруського просвітницького простору (IX – XII ст.), розгортання діяльнісних починань у руслі місіонерських течій (XIII – XVII ст.), піднесення свідомо-особистісної просвітницько-туристичної ініціативності (XVIII – першої пол. XIX ст.), підвищення рівня національної самосвідомості серед широких суспільних мас (друга пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.), посилення регресивності репресивного тиску більшовицької монополії на свідоме українство (1927 – 30-ті рр. XX ст.).

2. Проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки поширення християнства на теренах Європи із зародженням вітчизняного просвітницького туризму. Визначено, що біля витоків становлення давньоруського феномена стояли предтечі загальнослов'янської грамотності – брати Кирило та Мефодій. Розширення цивілізаційних кордонів просвітницьких ландшафтів позначилося на утвердженні у вітчизняних умовах нової суспільно-культурної реальності – грамотності та книжності.

Поліфункціональність духовного інституту відтворено в усіх контекстах життєдіяльності давньоруського соціуму. Підкреслено, що запорукою успішної реалізації стратегічного проекту масової християнізації на Русі була наявність у просвітників відповідних знань, умінь та навичок. Тактичну територіальність таких діяльнісних починань відтворено різноманітністю напрямів просвітницько-туристичних маршрутів, уможливлених присутністю особистісного фактору, посиленого високою ініціативністю.

Простежено домінування авторитетності та пріоритетності моральних, духовних і культурних цінностей у житті та діяльності просвітника, що було характерним для усіх християнізованих держав світу, які підтримували тісні міжнародні взаємозв'язки всередині мережі церковно-релігійних осередків періоду.

Підкреслено, як зразковий рівень освітньої підготовки князівської еліти та митрополичої генерації сприяв зародженню за правління Ярослава Мудрого дитячого в'їзного просвітницького туризму, репрезентованого молодими спадкоємцями престолів Англії, Угорщини, Данії та Норвегії.

Зауважено, що широке використання міжнародного просвітницького туризму місцевим духовенством актуалізувало заснування на території України перших культурно-освітніх закладів та сприяло налагодженню книговидавничої справи у відомих праісторичних центрах держави – Києві, Чернігові, Галичі.

Зазначено, що просвітницький туризм в XVI ст. успішно використовувався представниками релігійних громад з метою: поширення ідейних цінностей, розширення кількості прихожан, реалізації протидії існуючій поліконфесійності. Необхідність зміцнення у суспільстві духовного стрижня та довіри до церковнослужителів частково продукувала реалізацію у вітчизняних умовах нового проекту безкоштовних навчально-виховних закладів, заснованих на досвіді богословсько-грецьких шкіл турецького періоду. Продуктивність освітньої підготовки змішаного типу (релігійно-світської) відзначено чіткою лінгвістичною зорієнтованістю, яка слугувала передумовою для успішної

реалізації духовенством просвітницьких функцій на вітчизняній та іноземній території.

Підкреслено, що закріплення на Русі схоластичних векторів традиційної латинізованої книжності було продуктом активного розвитку міжнародного просвітницького туризму в середовищі місцевих богословів. Систематичне відвідання представниками церковно-освітніх осередків (братських шкіл, Києво-Могилянського колегіуму та Києво-Могилянської Академії) різних країн світу з просвітницькою метою відкрило нові горизонти розвитку вітчизняної педагогіки, що підтверджує факт появи нової високоосвіченої молоді генерачії.

3. В історико-педагогічних умовах XIX ст. внутрішній просвітницький туризм продемонстрував досить прогресивний висхідний розвиток, який відбувався «на хвилях» існуючого чергування лібералізму та консерватизму. Така неоднорідність політичних курсів спричинила переорієнтацію функціонального потенціалу феномена на усунення негативних наслідків від наявності: територіально-політичної строкатості устрою, соціального розмежування, мінливості освітніх реформ та ін.

Підсумовано, що підґрунтя вітчизняних ліберальних трансформацій заклали ідеї французького Просвітництва, освоєного представниками владних структур у чужоземних умовах. Дотичність вітчизняного консервативного традиціоналізму до феномена німецької педантичності найбільш повноцінно відтворена у ключових рисах проросійського самодержавства.

Теоретична ілюстрація побудови синусоїди соціального розмежування на загальнодержавному графіку переорієнтації політичних ідеологем дала змогу визначити зорієнтованість системи координат громадсько-педагогічного подвижництва. Підкреслено уважне й свідоме ставлення вітчизняних громадян до розв'язання однієї з ключових проблем доби – масової неграмотності. Ефективність їх діяльнських починань підтверджено фактом розширення просвітницько-туристичних маршрутів у межах різних регіонів України.

Переосмислено короткотривалий ліберальний період другої пол. XIX ст., позначений легалізацією можливостей реалізації внутрішнього просвітницького туризму у форматі діяльності першої проукраїнської наукової установи (Південно-Західний Відділ Імператорського Російського географічного товариства) та активізацією національного руху на вітчизняній території. Документально засвідчено, що завдяки цілеспрямованості прогресивної інтелігенції викристалізувався стратегічний проект власного державотворення та ліквідації імперського задуму денационалізувати українство.

Абсолютну унікальність розвитку вітчизняного внутрішнього просвітницького туризму епохи відтворено у подоланні бар'єру адміністративно-територіального розосередження шляхом налагодження міжрегіонального спілкування в контексті реалізації спільних виїзних проектів, які розцінювалися в консервативних колах як реальна загроза для діючого політичного устрою. Результатами дослідження засвідчено, що з метою закріплення проросійського консерватизму вводилися жорсткі заходи посиленого контролю за наявними

просвітницько-туристичними ініціативами, які продукували імпліцитний характер розвитку історико-педагогічного феномена.

4. Охарактеризовано активний розвиток міжнародного просвітницького туризму в XIX ст., який гармонізував історичний поступ вітчизняної освіти, співзвучної з науковими та педагогічними досягненнями європейської цивілізації.

Простежено зіставлення вітчизняних освітніх реалій з іноземним досвідом організації діяльності формальних та неформальних осередків поширення грамотності, що продукувало і відповідне суспільне ставлення до галузевого реформування. На рівні нормативно-правових актів відтворено ефективність діяльності навчальних округів і земств, фінансування будівництва нових просвітницьких осередків, придбання необхідного матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу.

Частковий вплив міжнародного просвітницького туризму відтворено на рівні запровадження до вітчизняного освітнього обігу прогресивного досвіду організації діяльності приватних гімназій. Впроваджуючи у практику досягнення зарубіжних країн, місцеві освітні осередки недержавної форми власності використовували різні форми туристичної роботи зі вихованцями, поглиблювали лінгвістичну спрямованість, укомплектовували основні та додаткові навчальні приміщення необхідними засобами наочності. Прослідковано продуктивність реалізації у названих закладах педагогічного наставництва, відтворено у показниках якісної підготовки інтелектуально-зрілої молодіжної генерації, яка продукувала реалізацію нових просвітницько-туристичних проектів у різних регіонах України.

Розкрито причинно-наслідкові зв'язки міжнародного просвітницького туризму із закріпленням на законодавчому рівні структури вітчизняних професійно-технічних навчальних закладів. У рамках тісної співпраці вітчизняних педагогів з європейськими колегами обґрунтовувалися засади функціонування освітніх осередків, що відтворювалося у: врахуванні валеологічних принципів організації навчально-виховного процесу; наповненні навчального плану новими дисциплінами природничо-математичного та гуманітарного змісту; актуалізації проблеми освіти жінок; розширенні переліку профільної періодики. За такої структурно-змістової переорієнтації тогочасної освітньої парадигми нового суспільного звучання набули питання пріоритетної цінності ідей гуманізму та народності.

Зауважено, що функціонування на вітчизняній території мережі вищих навчальних закладів поглиблювало розвиток міжнародного просвітницького туризму. Інтерпретовано факти запрошення в Україну знаної європейської професури, що паралельно супроводжувалося гостинним запрошенням місцевих педагогів відвідати з просвітницькою метою різні країни світу (підвищення кваліфікації, ознайомлення з іноземною методикою викладання фахових дисциплін, завершення дослідження, участь у науково-практичних заходах тощо). Цілеспрямованість розвитку феномена у вітчизняних історико-педагогічних умовах частково позначилася на реформуванні вищої школи і

віддзеркалилася у: внесенні до змісту урядових положень окремих аспектів вихідних європейських нормативів; збагаченні освітнього процесу новими організаційними формами навчання та спеціальними курсами.

5. На основі узагальнення літературних джерел визначено, що розвиток вітчизняного просвітницького туризму в умовах еміграції обумовлювався впливом цілої низки основоположних детермінант. Соціокультурні чинники зумовили необхідність розробки стратегії розвитку вітчизняної освіти у динамічних умовах багатоаспектної реальності іноземних держав. На діяльнісному рівні просвітницький туризм націлювався на: збереження національної культури, історичних традицій, рідної мови й етнічної ідентичності; інституціоналізацію сфер життєдіяльності українського соціуму з метою забезпечення міжрегіональної взаємодії, підтримання національно-духовної цілісності в контексті реалізації спільних просвітницьких проєктів тощо.

Політичні детермінанти актуалізували значущість проведення системного реформування усіх сфер життєдіяльності українства, пов'язаних з фінансуванням, кадровою політикою та іншими важливими питаннями. У таких умовах напрям розвитку внутрішнього просвітницького туризму частково визначався ставленням офіційного іноземного уряду до радянського керівництва та юридичною підтримкою наших співвітчизників.

Демографічні фактори проблематизували завдання облаштування нового соціального середовища існування українства – «країни за межами країни». У зв'язку з наявною ситуацією порушилося питання організації комфортних умов для фізичного та духовного зростання особистості (зокрема, значна кількість представників учнівської та студентської молоді – об'єктивна необхідність заснування відповідних освітніх осередків та ін.).

Економічні детермінанти підкреслювали наявність наскрізного ефекту невизначеності фінансових зобов'язань приймаючої сторони (держави) по забезпеченню української спільноти, що передбачало пошук додаткових джерел прибутку для реалізації просвітницьких проєктів та привернення уваги уряду до наявного розміру витрат на проживання в чужоземних умовах.

6. Виявлено, що в розрізі вітчизняних суспільно-політичних подій першого двадцятиліття ХХ ст. активний розвиток просвітницького туризму обумовлювався необхідністю: підвищення загального рівня освіченості шляхом розширення мережі осередків формальної та неформальної освіти; відновлення й утвердження української державності через пробудження національної свідомості на теренах України.

Позиціоновано, що на поч. 20-х рр. ХХ ст. прогресивна українська еліта на місцях відчула гостру необхідність об'єднання через створення єдиних координаційних центрів. Широкі громадсько-педагогічні кола використали функціональний потенціал просвітницького туризму як дієвий інструмент виховання підростаючого покоління.

Підкреслено високу продуктивність розвитку феномена заснуванням екскурсійного відділу при Департаменті позашкільної освіти профільного

міністерства Української Народної Республіки. Розкрито цілісність розгортання просвітницького туризму в тісному взаємозв'язку з інтенсифікацією українізації. Дослідницьку увагу сфокусовано на піднесенні в різних адміністративно-територіальних одиницях громадсько-патріотичного духу, що сприяло загальному соціокультурному розвитку України.

Узагальнено, що через утвердження радянської влади на всій території України масштаби всеосяжної комуністичної ідеології та масового терору, по суті, унеможливили подальше поглиблення традицій просвітницького туризму. Руйнівний вплив діючого керівництва поставив крапку на розвитку досліджуваного феномена у 1939 році, коли діяльність Товариства «Просвіта» зазнала інтелектуальної девальвації.

Органічне поєднання свого часу просвітницького туризму з реалізацією завдань українізації і державотворення стало доленосним на шляху здобуття незалежності та поглиблення міжнародних відносин на паритетних засадах.

Розроблені матеріали впроваджено у навчально-виховний процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова з метою удосконалення підготовки студентів спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» (спеціалізація «Туризм»); навчальних закладів північного, центрального та західного регіонів України.

Основні положення дисертаційного дослідження використано при розробленні змісту навчальних дисциплін і спецкурсів, навчально-методичних видань туристичного спрямування, що є перспективним у контексті удосконалення професійної підготовки фахівців сфери послуг.

Отримані науково-аналітичним шляхом результати дослідження не претендують на повноцінну завершеність і не вичерпують усіх аспектів перспективного розгляду заявленої тематики. У подальших авторських розробках предметом розгорнутої науково-педагогічної рефлексії може стати порівняльний аналіз розвитку вітчизняного просвітницького туризму в структурі діяльності педагогічної інтелігенції – представників регіональних освітніх осередків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Дудка Т. Ю. Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен: [монографія] / Т. Ю. Дудка. – Київ-Херсон : ФОП Гринь Д.С., 2017. – 460 с.

Навчальні та навчально-методичні видання

2. Дудка Т. Ю. Лабораторний практикум з сімейного туризму / Т. Ю. Дудка, НПУ імені М. П. Драгоманова. – Київ-Херсон : ФОП Гринь Д. С., 2017. – 98 с.
3. Дудка Т. Ю. Програма навчального курсу «Сімейний туризм» / Т. Ю. Дудка // Менеджмент соціокультурної діяльності : навчально-методичний

комплекс : у 2 ч. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. – Ч. 2. – С. 152–159.

4. Дудка Т. Ю. Програма навчального курсу «Управління в сфері дитячого туризму» / Т. Ю. Дудка // Менеджмент соціокультурної діяльності : навчально-методичний комплекс : у 2 ч. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. – Ч. 2. – С. 176–186.

5. Дудка Т. Ю. Програма навчального курсу «Туроперейтинг : організаційна діяльність» / Т. Ю. Дудка // Менеджмент соціокультурної діяльності : навчально-методичний комплекс : у 2 ч. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. – Ч. 2. – С. 199–208.

Статті у наукових фахових виданнях

6. Дудка Т. Організаційні умови підготовки фахівців до раціонального природокористування в умовах вищої школи / Т. Дудка // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 28. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : Збірник наукових праць. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 118–123.

7. Дудка Т. Краєзнавчо-туристичний захід як інструмент розвитку процесу мислення дітей старшого дошкільного віку / Т. Дудка // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 29. Серія : Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 47–51.

8. Дудка Т. Педагогічний потенціал освітнього туризму / Т. Дудка // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 33. Серія : Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 81–86.

9. Дудка Т. Ступенева підготовка фахівців у розрізі вітчизняного та зарубіжного освітнього досвіду ХХ – початку ХХІ століть / Т. Дудка, Л. Бондарина // Обрії. Науково-педагогічний журнал. – Івано-Франківськ : РВВ ОШПО, 2014. – Випуск № 2 (39). – С. 8–11.

10. Дудка Т. Ю. Амбівалентний характер педагогічних поглядів на екскурсійну проблематику в соціокультурному вимірі ХХ ст. / Т. Ю. Дудка // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С. 84–93.

11. Дудка Т. Ю. Більшовицька культрегресивна місія винищення педагогічної інтелігенції (перша пол. ХХ ст.) / Т. Ю. Дудка // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – Полтава : Видавництво Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, 2016. – С. 169–175.

12. Дудка Т. Ю. Народознавчі маршрути представників навчальних закладів Галичини по території сільських населених пунктів в ХІХ столітті / Т. Ю. Дудка // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка. Психологія : збірник наукових праць. – К. : Видавництво

Національного авіаційного університету „НАУ-друк”, 2016. – Вип. 2 (9). – С. 58–64.

13. Дудка Т. Ю. Внесок науково-педагогічної еліти в українське національне відродження (20-ті рр. ХХ ст.) / Т. Ю. Дудка // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ : Видавництво ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», 2016. – № 15. – С. 148–152.

14. Дудка Т. Ю. Дефінітивні аспекти дослідження проблеми екскурсій в історико-педагогічному вимірі ХІХ–ХХІ ст. / Т. Ю. Дудка // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць / За ред. проф. Тетяни Степанової. – №1 (56), лютий 2017. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. – С. 61–65.

15. Дудка Т. Просвітницька діяльність українських представників вищої школи в умовах еміграції (перша половина ХХ століття) / Т. Дудка // Обрії. Науково-педагогічний журнал. – Івано-Франківськ : РВВ ОШПО, 2017. – Випуск №1 (44). – С. 11–13.

16. Дудка Т. Ю. Історіософський аналіз освітніх систем давніх цивілізацій (до V ст.) / Т. Ю. Дудка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 57 : збірник наукових праць / За науковою ред. В. Д. Сиротюка; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2017. – С. 60–64.

17. Дудка Т. Ю. Діалектичність освітнього процесу європейських університетів ХІХ століття / Т. Ю. Дудка // Педагогічна освіта : теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. В. М. Лабунець]. – Вип.22 (1–2017). – Ч. 1. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С. 84–90.

18. Дудка Т. Ю. Українознавча складова екскурсійно-туристичної діяльності як історико-педагогічного феномена / Т. Ю. Дудка // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка. Психологія : збірник наукових праць. – К. : Видавництво Національного авіаційного університету „НАУ-друк”, 2017. – Вип. 1 (10). – С. 55–59.

19. Дудка Т. Ю. Феноменологічні витоки духовного потенціалу просвітництва за часів Київської Русі (ІХ–ХІІ ст.) / Т. Ю. Дудка // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць / за ред. проф. Тетяни Степанової. – № 3 (58), вересень 2017. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. – С. 116–119.

20. Дудка Т. Ю. Предметна наповненість педагогічних поглядів давньоруських просвітників ХІІ–ХІV ст. / Т. Ю. Дудка // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ : Видавництво ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», 2017. – № 16. – С. 143–145.

21. Дудка Т. Ю. Просвітницька діяльність українських земств у контексті відкриття музеїв (друга пол. XIX ст.) / Т. Ю. Дудка // Педагогічна освіта : теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. В. М. Лабунець]. – Вип. 23 (2–2017). – Ч.1. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С. 97–101.

22. Дудка Т. Ю. Валеологічна центрованість рухової активності як предмет історико-педагогічного аналізу / Т.Ю. Дудка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 59 : збірник наукових праць / За науковою ред. В. Д. Сиротюка; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2017. – С. 41–45.

Статті у зарубіжних наукових фахових виданнях

23. Dudka T. Problems of formation the tourism-excursion model of education as a component of XIX – mid XX century / T. Dudka // Scientific issue of knowledge, education, law and management. – Lodz : Wydawca Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2016 (czerwiec). – № 2 (14). – P. 25–35.

24. Dudka T. The question of methodology excursion and tourist activities in modern teaching practice / T. Dudka // Scientific issue of knowledge, education, law and management. – Lodz : Wydawca Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2016 (grudzien). – № 4 (16). – P. 35–45.

25. Dudka T. Academic mobility as a historical and educational problems / T. Dudka // Scientific issue of knowledge, education, law and management. – Lodz: Wydawca Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2017 (marzec). – № 1 (17). – P.90–99.

26. Dudka T. Historiographical analysis of content design of ecological-touristic responsibility of personality in pedagogical practice / T. Dudka // Scientific issue of knowledge, education, law and management. – Lodz : Wydawca Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2017 (czerwiec). – № 2 (18). – P. 50–55.

27. Dudka T. Axiological measurements of the international Enlightenment in the national theory and practice of the XVIII century / T. Dudka // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : The way to integration. – Odesa–Israel : Ariel University, 2017 (october). – № 8. – P. 50–54.

Статті у наукових фахових виданнях апробаційного характеру

28. Дудка Т. Педагогічна технологія «Тайм-менеджмент» як засіб формування професійного інтересу студентів до туристичної діяльності / Т. Дудка // Обрії. Науково-педагогічний журнал. – Івано-Франківськ : РВВ ОШПО, 2014. – Випуск №1 (38). – С. 20–23.

29. Дудка Т. Професійна культура менеджера туризму в умовах соціальної модернізації України / Т. Дудка, Л. Бондарина // Вісник Інституту розвитку

дитини. Вип.35. Серія : Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 75–80.

30. Дудка Т. Роль інформаційно-аналітичної компетентності майбутнього менеджера в реалізації виставково-туристичного проекту / Т. Дудка // Обрії. Науково-педагогічний журнал. – Івано-Франківськ : РВВ ОІППО, 2015. – Випуск №2 (41). – С. 53–57.

Матеріали науково-практичних конференцій

31. Дудка Т. Ю. До проблеми удосконалення менеджменту туристичних підприємств в Україні / Т. Ю. Дудка, Л. В. Бондарина, І. О. Огородник // Економіка та менеджмент : перспективи розвитку : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 20 листопада 2014 року) / За заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2014. – С. 145–146.

32. Дудка Т. Ю. Фактори підвищення якості туристичного обслуговування / Т.Ю. Дудка, Л. В. Бондарина, І. О. Огородник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Готельно-ресторанний бізнес : інноваційні напрями розвитку» (Київ, 25–27 березня 2015 р.). – К. : НУХТ, 2015. – С. 206–207.

33. Дудка Т. Ю. Модернізація системи підготовки кадрів туристичної індустрії в Україні / Т. Ю. Дудка, Л. В. Бондарина, І. О. Огородник // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Імплементція сучасних технологій навчання у навчальний процес» (Київ, 17–18 березня 2015 р.). – К. : НУХТ, 2015. – С. 297–302.

34. Dudka T. Retrospective analysis of training future professors (XIX century) / T. Dudka // 8-th International Conference : «Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel : The way to integration» (Odesa, 11–14 september 2017). – Odesa – Israel : Ariel University, 2017. – № 8. – P. 6.

35. Дудка Т. Ю. Розгортання студентського туристичного руху Галичини під впливом подвижницької діяльності І. Франка (історико-педагогічний аспект) / Т. Ю. Дудка // Географія, економіка і туризм : національний та міжнародний досвід : Матеріали XI наукової конференції з міжнародною участю (Львів, 15–17 вересня 2017 р.). – Львів, 2017. – С. 59–63.

36. Дудка Т. Ю. Рекреаційний потенціал фізичного виховання в історико-педагогічних вимірах XIX століття / Т. Ю. Дудка // Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 20–22 вересня 2017 р.) / за заг. ред. М. П. Оліяр. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. – С. 25–26.

37. Дудка Т. Ю. Практичні аспекти екологізації позашкільної освіти в історико-педагогічному вимірі XIX ст. / Т. Ю. Дудка // Екологізація освіти як чинник сталого розвитку суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 19–20 жовтня 2017 р.). – Львів : РВВ НЛТУ України, 2017. – С. 59–60.

38. Дудка Т. Ю. Вплив іноземної педагогічної еліти на розвиток вітчизняної системи професійної підготовки педагогічних кадрів XVIII ст. / Т. Ю. Дудка // Педагогічна освіта на зламі століть : досвід минулого – погляд у майбутнє : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю кафедри педагогіки (Ніжин, 19–20 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. – С. 82–83.

39. Дудка Т. Ю. Ретроспективний аналіз ціннісних орієнтирів сучасного викладача в умовах адаптивного навчання / Т. Ю. Дудка // Адаптивні технології управління навчанням : матеріали третьої міжнародної конференції (Одеса, 25–27 жовтня 2017 р.). – Одеса, 2017. – С. 26–28.

40. Дудка Т. Ю. Теоретична сутність екскурсійних форм туристичної роботи як інструменту модернізації освітнього середовища (поч. XX ст.) / Т. Ю. Дудка // Модернізація освітнього середовища : проблеми та перспективи: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Умань, 5–6 жовтня 2017 року // FOLIA COMENIANA : Вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. А. Коменського / гол. ред. Осадченко І. І. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. – С. 9–11.

АНОТАЦІЇ

Дудка Т. Ю. Просвітницький туризм в історико-педагогічних умовах ІХ – 30-х рр. XX ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2018.

У дисертації на основі синтезу стародруків, рукописів і архівних матеріалів, досліджено розвиток вітчизняного просвітницького туризму під впливом історико-педагогічних умов ІХ – 30-х рр. XX ст. Соціокультурні виміри феномена презентовано діяльнісними починаннями свідомих просвітників на геополітичній карті світу.

Світоглядною канвою просвітників були ціннісні орієнтири, норми поведінки, цільові настанови. Вони віддзеркалювали еволюцію особистісних інтересів, зорієнтованість поведінки у розрізі просторово-часового континууму. З огляду на віхи цивілізаційного поступу, активізація розвитку вітчизняного просвітницького туризму припала на кріпосний та посткріпосний періоди, коли складні умови життєдіяльності численних поколінь українців продукували прийняття рішучих дій. Низький рівень грамотності широких суспільних мас, мінімалістичний добробут, імперський гніт спровокували динамічний розвиток феномена, який забезпечив відродження української державності.

Доведено, що активний розквіт вітчизняного просвітницького туризму сприяв поглибленню давніх освітніх традицій, які переплітаючись з новими, надбудовували базис омріяної багатьма поколіннями українців програми національної школи. Попри відчутні руйнівні впливи існуючого самодержавства

традиційний характер феномена забезпечив збереження регіональної цілісності, у ширшому відношенні – посприяв націотворенню.

Ключові слова: просвіта, просвітник, просвітницький туризм, історико-педагогічні умови, тенденції, феномен, освітні традиції, освіченість.

Дудка Т. Ю. Просветительский туризм в историко-педагогических условиях IX – 30-х гг. XX в. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2018.

В диссертации на основе синтеза старопечатных книг, рукописей и архивных материалов исследовано развитие отечественного просветительского туризма под влиянием историко-педагогических условий IX – 30-х гг. XX в., выделено основополагающие тенденции и характерные особенности пяти основных периодов развития феномена.

В диссертационном исследовании рельефно воссоздано, как отечественный просветительский туризм, используя общецивилизационные достижения, выстраивал собственную траекторию социокультурного развития. Особое внимание акцентируется на международном просветительском туризме украинской общественно-педагогической элиты по странам Запада и Востока, практически воспроизводилось в совершенствовании учебно-воспитательного процесса образовательных учреждений, реформировании социально-культурной сферы, приумножении педагогического наследия. Анализируется вклад просветительских организаций в реализацию программы возрождения национальной школы, основанной на утверждении ценностных ориентиров общественного развития.

В работе подчеркивается важная роль отечественных университетов (в частности, Львовского, Харьковского, Киевского, Новороссийского и Черновицкого), научных обществ и просветительских центров, в логической последовательности исследуются внутренние и внешние направления просветительно-туристических маршрутов их представителей.

Подчеркивается роль отечественного просветительского туризма в обогащении дидактической канвы соответствующими принципами, методами, формами и средствами обучения, их комплектацией и использованием в образовательном процессе.

Как социокультурный феномен просветительский туризм вошел в историю персонифицированным явлением – деятельностью начинаниями сознательных просветителей на геополитической карте мира. Такая тенденциозность отчетливо наблюдается в духовной, образовательной, общественной, научной области. Мировоззренческой канвой просветителей были ценностные ориентиры, нормы поведения, целевые установки.

Активизация развития отечественного просветительского туризма пришлась на крепостной и посткрепостной периоды, когда сложные условия

жизнедеятельности поколений украинцев продуцировали принятия решительных действий. Низкий уровень грамотности широких общественных масс, имперский гнет спровоцировали динамичное развитие феномена, который обеспечил возрождение украинской государственности.

Доказано, что активный расцвет отечественного просветительского туризма способствовал углублению давних образовательных традиций, которые переплетаясь с новыми, надстраивали базис долгожданной многими поколениями украинский программы национальной школы. Несмотря на ощутимые разрушительные воздействия существующего самодержавия традиционный характер феномена обеспечил сохранение региональной целостности украинской нации.

Отмечено, что активная реализация просветительского туризма представителями общественности, учителями, преподавателями, студентами была приостановлена репрессивным наступлением советской власти на интеллигенцию. Тотальный контроль над инициативными представителями общественно-педагогической элиты сопровождался рассредоточением просветительских центров и уничтожением лучшего цвета украинской нации. Ряд политических репрессий нацеливался на инициаторов реализации просветительского туризма и был основополагающей составляющей централизованной политической идеологии Кремля, ориентированной на расширение пространственных координат тоталитарно-государственного аппарата.

На основе проведенного анализа сформулированы соответствующие выводы и рекомендации для дальнейших исследований, утверждая таким образом историю педагогики как науку и учебную дисциплину.

Ключевые слова: просвещение, просветитель, просветительский туризм, историко-педагогические условия, тенденции, феномен, образовательные традиции, образованность.

Dudka T. Yu. Educational tourism under the historical and pedagogical conditions of the IX – 30-s of the XX century. – Dissertation. Manuscript.

Dissertation for a doctoral degree in pedagogical sciences: Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and the History of Pedagogy. – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2018.

The dissertation considers the genesis of the national educational tourism under the influence of historical and pedagogical conditions of the IX and 30's of the XX century based on the synthesis of the old printed matter, manuscripts and archival materials. It became personified as a socio-cultural phenomenon by the activity intentions of conscious educators on the geopolitical map of the world. Such a tendency is clearly observed in the spiritual, social, educational, and scientific spheres. The worldview of the educators was the value orientation, norms of behavior, target guidance. They reflected the evolution of personal interests, the specifics of national manners, behavior focus in the context of the spatial-temporal continuum.

In view of the milestones of civilization, the intensification of the development of domestic educational tourism fell on the serfdom and post-serfdom periods, when the complex life conditions of many generations of the Ukrainians produced decisive actions. Low level of literacy of the broad masses of society, minimalistic welfare, and imperial oppression provoked the dynamic development of the phenomenon, which ensured the revival of the Ukrainian statehood.

Active growth of domestic educational tourism has been proven to contribute into the development of ancient educational traditions, which, combined with the modern traditions, provided the basis for the curriculum of the national school aspired by many generations of the Ukrainians. Despite the tangible destructive effects of the existing autocracy, the traditional nature of the phenomenon ensured the preservation of the regional integrity. In broader terms, it contributed to the emergence of the nation.

Keywords: education, educator, educational tourism, historical and pedagogical conditions, tendencies, phenomenon, educational traditions, literacy.

Підписано до друку 05.04.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 077
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.